PROF. SAMBHAJIRAO KADAM COLLEGE, DEUR (SATARA)
Criterion 3: Research, Innovations and Extension
Clarifications for deviation/s along with attached document/s for DVV
3.2.2
The authenticated list of Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher

Sr. No.	Name of the Teacher (Author)	Department	Total Books / Chapters published	Selections Provided for DVV
1	Prin. Dr. Bharat Namdeo Bhosale	Mathematics	01	
2	Dr. Gujar Manoj Dasharath	English	09	
3	Dr. Shelar Ashok Raghunath	Marathi	05	1
4	Dr. Chavare Shivaji Uttam	Hindi	10	2
5	Mr. Pawar Harshal Bhimsen	Library Science	02	2
6	Dr. Patil Prasankumar Vyakantrao	Geography	03	1
7	Dr. Potbhare Sundar Sukhdeo	Economics	07	
8	Mr. Patil Pandurang Vishnu	Pol. Science	05	2
9	Dr. Kshatriya Kamalsing Vikramsing	History	04	1
10	Dr. Shedge Dattatray Bhagwanrao	Economics	02	
11	Mr. Adate Suryakant Shamrao	English	01	
12	Dr. Alatekar Uttam Rajaram	Hindi	19	4
13	Dr. Paudmal Sandhya Arun	Sociology	05	2
14	Mr. Sabale Tanaji Ramdas	Sports	02	
		Total	**75**	**15**

Cover Page, Content Page & First Page of the Publication

Dr. Shelar Ashok Raghunath (Marathi)

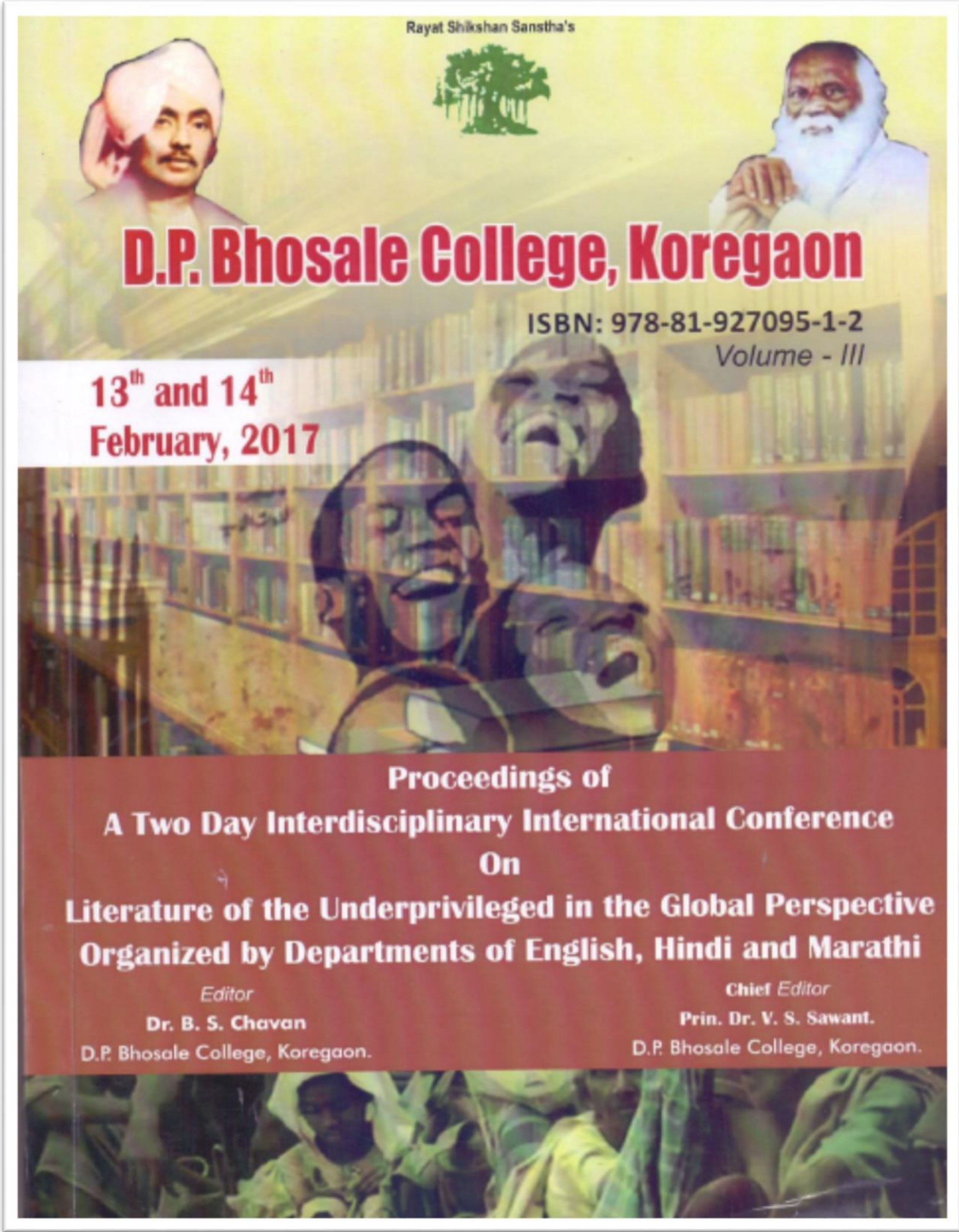

Index

Sr. No	Subject	Writer	Page No.
१	शोषितांच्या साहित्यातून चित्रीत झालेले प्रशासनाद्वारे होणारे शोषण	प्रा. डॉ. प्रमोद भी. गारोडे	1
2	स्त्रीवादी साहित्य : संकल्पना, स्वरुप व व्याप्ती आदिवासींच्या शैक्षणिक, आर्थिक, सामाजिक,	डॉ. अनिल बळीराम बांगर	13
3	सांस्कृतिक व धार्मिक समस्यांचा मागोवा	प्रा.डॉ.कृष्णा महादू भवारी	18
४	आदिवासी माडिया गोंड समाज आणि डॉ. प्रकाश आमटे	ज्ञानेश्वर रामचंद्र कांबळे	23
५	आदिवासी वंचितांच्या साहित्याची क्रांतीप्रवणता	डॉ. डी. के. वळवी	28
6	दलित आत्मकथन 'आयदान' मधील स्त्रीजीवनाचे चित्रण	प्रा. डॉ. सुभाष दिनकर आहेर	33
7	आदिवासी समाजाच्या विकास धोरणातुन आदिवासींचे शोषण	प्रा.डॉ.बाळासाहेब संतू चव्हाण	37
8	मराठी ग्रामीण कवितेतील शेतकरी स्त्रियांच्या शोषणाचे चित्रण	अनंता मच्छिंद्र कस्तुरे	42
9	दलित आत्मकथनातील भटक्या विमुक्तांच्या शोषणाचे चित्रण	प्रा. डॉ. बाळासाहेब शेळके	46
10	विकासाच्या प्रक्रियेतून 'विस्थापन' संकल्पनेचा उदय	डॉ. दैवत सावंत	50
11	अण्णाभाऊ साठे यांच्या शाहिरीतील शोषितांचे चित्रण	प्रा. डॉ. दत्ता पाटील	55
12	दलित कवितेचा मानदंड : गोलपिठा	डॉ. दिनेश वाघुंबरे	62
13	मराठी दलित साहित्य : संकल्पना, स्वरूप आणि व्याप्ती	डॉ. जनार्धन दामू परकाळे	77
14	दलित स्त्रियांच्या आत्मकथनातील स्त्रीजीवनाचे स्वरूप	प्रा. डॉ. सौ.नलवडे कांचन विजय	82
15	दलित कवितेतील प्रबोधनात्मक विचार	प्रा. डॉ. माधव मारुती भोसले	87
16	कामगार साहित्य : नाटक आणि कविता	प्रा.मोहन लोंढे	92
17	तमाशा कलावंतांची उपेक्षा आणि आर्थिक समस्या.	प्रा. डॉ. पांडुरंग ऐवळे	94
18	मराठी कादंबरीतील जागतिकीकरणामुळे झालेले शोषण	डॉ.प्रकाश दुकळे	97
20	मराठी कवितेतील शोषितांचे अग्रदूत : नारायण सुर्वे	प्रा. डॉ. रमेश पांडुरंग पोळ	101
21	जागतिक स्तरावर कामगाराचे दुःख मांडणारा साहित्यिक : अण्णा भाऊ साठे	डॉ. सुनील चंदनशिवे	104
22	दलित साहित्य व दलित चळवळ	प्रा. डॉ. वि. दि. धनवे	108
23	अण्णा भाउराव साठे यांच्या कादंबरीतील स्त्रीयांच्या आर्थिक समस्या	डॉ.सविता अशोक खटकर	111
24	जागतिकीकरणातील शोषणाचे संदर्भ आणि ग्रामीण साहित्य	प्रा.डॉ.यशपाल भिंगे	114
25	मराठी आत्मचरित्रातील 'रिमांड होम' मधील बालपण	डॉ. राजेखान शानेदिवाण	119
26	कुंची कोरवा समाजातील सांस्कृतिक आणि धार्मिक प्रथा परंपरांचे स्वरुप	भिंगारदिवे गजानन बाबासाहेब	126
27	डॉ. आंबेडकर– शोषितांचा राजकीय लढा	जयश्री गणपती कांबळे	129
28	मराठी कथा शंभरीतील निवडक स्त्री कथाकारांच्या कथालेखनातील स्त्रीवादी विचाराचे पुनरावलोकन	डॉ. कैलास महाले	132
29	तलेदण्ड : सामाजिक व धार्मिक परिवर्तनाचा आविष्कार	श्री. कोळेकर लोमेशकुमार संभाजी	136
30	शोषितांचा राजकीय लढा	एम. आर. कांबळे	139
32	शोषितांच्या जाणिवांचे आद्य प्रस्फुरण–जोतीराव फुले	अशोक र. शेलार	141
34	दलित कविता आणि जागतिकीकरण	प्रा. डॉ अशोक शिंदे	145

शोषितांच्या जाणिवांचे आदय प्रस्फुरण—जोतीराव फुले

अशोक र. शेलार (मराठी विभाग)
shelarashok1973@gmail.com mob. 9881668762
प्रा. संभाजीराव कदम महाविद्यालय, देऊर

आधुनिक मराठी कवितेतंर्गत येणाऱ्या महात्मा फुलेंच्या ब्राम्हणाचे कसब, अखंड या काव्यरचनेपासून केशवसुत, अनिल, कुसुमाग्रज, शरदच्चंद्र मुक्तीबोध, विंदा करंदीकर यांच्या कविता, बा. सी. मर्ढेकरप्रणित नवकविता तसेच साठोत्तरी कवितेमध्ये पुढे आलेल्या कामगार कविता, दलित कविता, आदिवासी कविता, स्त्रीवादी कविता, ग्रामीण कविता, महानगरीय कविता, आणि नव्योदोत्तरी कविता यामधून शोषणांच्या जाणिवा प्रखर झालेल्या दिसतात.

जगभरातील मानव समाजामध्ये जात, वर्ण, लिंग, धर्म, पंथ, शिक्षण, संपत्ती या आधाराने निर्माण होऊन विकसीत व घट्ट होत गेलेल्या शोषणांच्या परंपरा दिसून येतात. यातूनच समाजात विविध प्रकारच्या विषमता पोसल्या जातात. या विषमतेतून विविध अशा वर्गीया जाणिवा जन्माला येतात. शोषक आणि शोषित या दोन प्रमुख गटात समाजातले विविध घटक विभागले जातात. शोषितांच्या कणवेतून व मानवतेच्या जिव्हाळयातून या शोषणमुक्तीचा विचार मांडणारे काही महात्मे पुढे येतात. या विचारांमागे शोषित लोकमानसांचे बळ एकवटू लागते. त्यातून प्रसंगी लोकचळवळी निर्माण होतात. चळवळींचे साहित्य निर्माण होते. कधी साहित्य चळवळीला तर कधी चळवळी साहित्याला परस्परपुरक ठरतात. यातून सामाजिक स्तरावर संघर्ष होतात. या संघर्षामधून समाजजीवनात छोटी—मोठी परिवर्तने घडून येतात. समाज परिवर्तनाची ही प्रकिया निरंतरपणे चालू असते. या प्रकियेला गती देण्याचे काम शोषितांच्या साहित्यातून घडत असते. याला जगभरातील मानवी संस्कृतीच्या परिवर्तनाचा इतिहास साक्षीदार आहे. उदा. सर्वंकष मानवी शोषणाविरूध्दची जोतीराव फुले यांची चळवळ व साहित्य, दलित चळवळ व दलित साहित्य.

मराठी कवितेतील शोषणांच्या जाणिवांचा विचार करता आपणास असे दिसते की या कवितेत आर्थिक शोषण, सामाजिक शोषण, सरंजामी शोषण, राजकीय शोषण, जातीधर्माधारीत शोषण, लिंगाधारीत शोषण अशा शोषणाच्या बहुस्तरीय जाणिवा प्रकटलेल्या आहेत. यामध्ये शोषित घटक म्हणून शेतकरी, मजूर, कामगार, दलित, आदिवासी, स्त्रीया आणि सर्वसामान्य कष्टकरी माणूस असलेला दिसतो. तर शोषक म्हणून सावकार, भांडवलदार, कारखानदार, भ्रष्टराजकीय पुढारी व भ्रष्टाचारी प्रशासकीय व्यवस्था, जातीभेदाधारीत वर्ग—वर्ण व्यवस्था, पारंपरिक पुरूषप्रधान संस्कृती हे घटक आढळतात. मराठी कवितेत शोषणांच्या जाणिवा प्रकट करणारे असे काही महत्वपुर्ण प्रवाह आढळतात. यामध्ये आपणास दलित कविता, मार्क्सवादी कामगार कविता, स्त्रीवादी कविता, ग्रामीण कविता, आदिवासी कविता हे प्रवाह निर्देशिता येतील या प्रवाहाच्या प्रेरणा व स्वरूप भिन्न असले तरी या सर्व प्रवाहातील कवितांचे ध्येय मात्र एकच असलेले दिसते. ते म्हणजे शोषणातून मुक्ती आणि स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या मानवी जीवनमुल्यांवर अधिष्ठीत विषमतारहित नवसमाज निर्मिती हे होय.

आधुनिक मराठी कवितेमध्ये स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या तत्वत्रयीने प्रेरीत सर्वंकष मानवी शोषणाविरूध्दची पहिली जाणीव प्रकटली ती महात्मा जोतीराव फुले यांच्या साहित्यातून. या विषयी ल. रा. नसिराबादकर म्हणतात. ''सामाजिक परिवर्तन हे जोतीरावांचे जीवनध्येय होते, आणि त्या दिशेने लोकमानसाला ... साहित्याचा उपयोग केला असला,

Dr. Chavare Shivaji Uttam (Hindi)

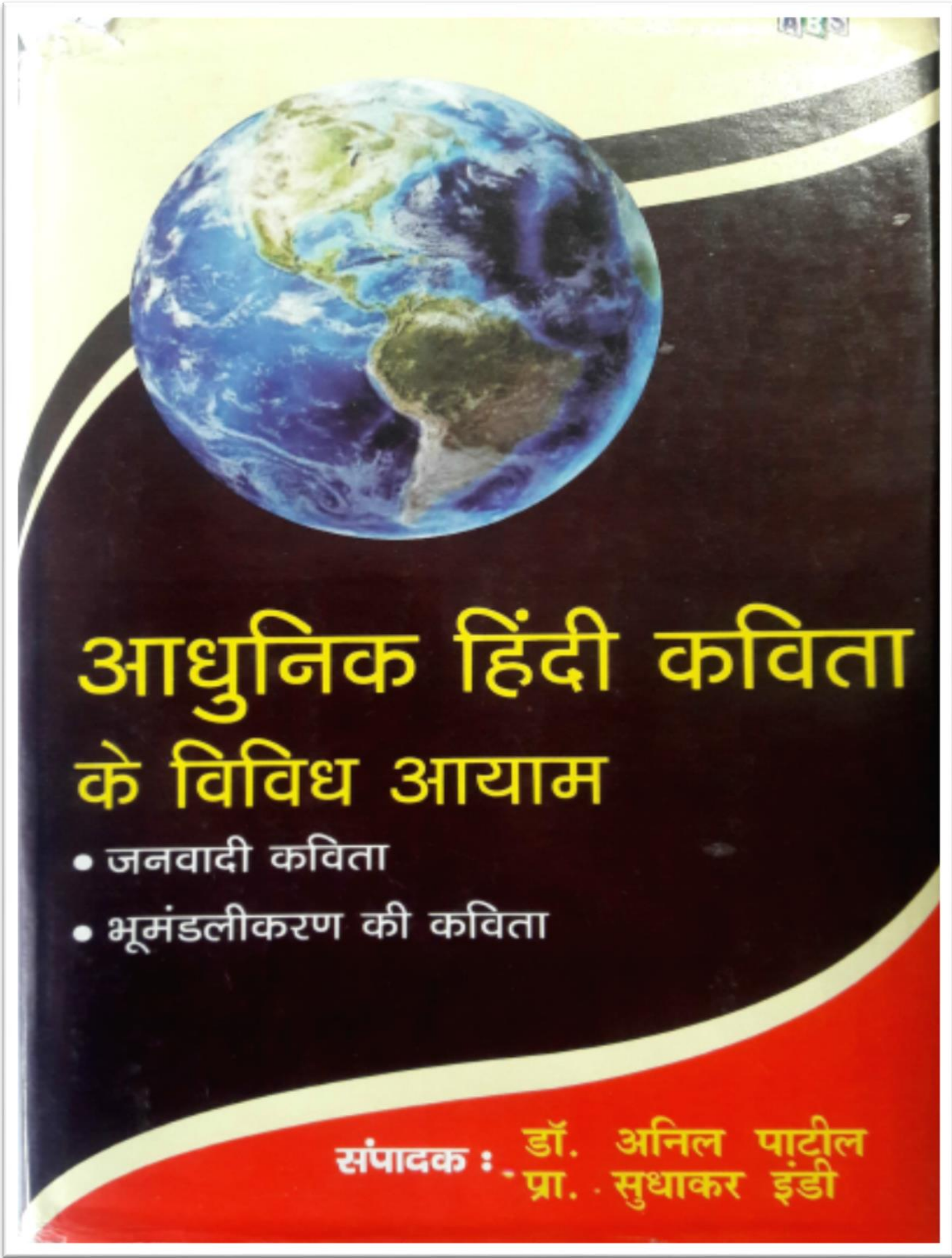

अनुक्रम

जनवादी कविता

1. साठोत्तरी हिंदी कविताओं में सामाजिक विमर्श 15
डॉ. भास्कर उमराव भवर

2. जनवादी चेतना के कवि : डॉ. चंद्रकान्त देवताले 19
प्रा. डॉ. गजानन भोसले

3. जनवादी कविता (साठोत्तरी युग) 24
प्रा. निलम भोसले

4. जनवादी कवि 'धूमिल' के काव्य में राजनीतिक व्यंग्य 31
प्रा. संगीता विष्णु भोसले

5. 'सदियों का संताप' में चित्रित दलित जीवन की त्रासदी 'ठाकुर का कुआँ' 36
डॉ. देवीदास बोर्डे

6. नागार्जुन के काव्य में व्यंग्य 44
डॉ. साईनाथ विट्ठल चपळे

7. जनवादी कवि नागार्जुन : 'तुमने कहा था' कविता के सन्दर्भ में..... 48
प्रा. नंदू चव्हाण

8. मानवता मुक्ति का रौद्र स्वर 51
डॉ. सुनिल महादेव चव्हाण

9. नयी कविता के प्रतिमान 58
प्रा. डॉ. शिवाजी उत्तम चवरे

10. आधुनिक हिंदी कविता के विविध आयाम जनवादी कविता के विशेष संदर्भ मे.. 62
प्रा. डॉ. प्रकाश शंकरराव चिकुर्डेकर

11. जनमानस का व्यंग्य चित्रित करने वाले कवि नागार्जुन 68
प्रा. डॉ. संजय चोपडे

12. जनकवि नागार्जुन एक संक्षिप्त मूल्यांकन 72
प्रा. नरेंद्र संदीपान फडतरे

नयी कविता के प्रतिमान

प्रा. डॉ. शिवाजी उत्तम चव्हाण

पौराणिक और धार्मिक प्रतीकों का प्रचुर किन्तु सटीक प्रयोग करके नयी कविता यदि परंपरा प्रियता दिखा रही है तो नये संदर्भ में प्रतीकार्थ प्रस्तुत कर प्रगति का द्वार भी खोल रही है। जगदीश गुप्त की 'नयी कविता ' पत्रिका से एक नये काव्य आंदोलन का आरंभ हुआ। यहाँ से नयी कविता का दौर आरंभ होता है। कविता के अभिव्यक्ति पक्ष के अंतर्गत भाषा, शैली, बिम्ब, प्रतीक आदि आते है। जिन्हें परंपरागत समीक्षाशास्त्र में कलापक्ष कहा गया है किंतु नयी कविता या साठोत्तरी कविता बदली हुई रचनाप्रकिया और रूपाकृति को लेकर चली है इसलिए साठोत्तरी कवी मानते है कि इस काव्य का मूल्यांकन परंपरागत काव्यशास्त्र से नहीं होना चाहिए। नयी कविता के शिल्प विधान में भाषा, बिम्ब और प्रतीक का विशेष महत्त्व है। अतः शिल्प के इन तीन अंगो के आधार पर नयी कविता का विवेचन प्रस्तुत है।

नयी कविता की भाषा –शैली : अभिव्यक्ति के लिए भाषा प्रमुख और शक्तिशाली माध्यम है। भाषा जितनी सक्षम होती है। अनुभूतियों की अभिव्यंजना उतनी ही सशक्त होती है। युग की नवीन आवश्यकताओं के कारण नयी कविता या साठोत्तरी कवियों ने भाषा को नया संस्कार देने का प्रयास्त किया है। काव्य भाषा के विषय में नयी कविता या साठोत्तरी कवियों के अनेक मत है। धर्मवीर भारती के मतानुसार 'भाषा भाव की अनुगामिनी रहनी चाहिए' उनके मतानुसार भाषा का सौंदर्य अभिव्यक्ति पर निर्भर है। कवि अज्ञेय ने साठोत्तरी कविता में भाषा की प्रयोगशीलता का महत्त्व बताते हुए कहा है कि 'आज के कवि की प्रमुख

21 वीं शती का हिंदी साहित्य : नव विमर्श

संपादक

डॉ. एस. वाय. होनगेकर, डॉ. आरिफ़ महात

सह संपादक : विश्वनाथ सुतार

4. तकनीकी विमर्श

1. कहानी साहित्य में तकनीकी विमर्श 331–335
डॉ. सौ. शोभा माणिक पवार

2. हिंदी के विकास में जनसंचार माध्यमों का योगदान 336–340
प्रा. डॉ. शिवाजी उत्तम चवरे

3. हिंदी वेब साहित्य और तकनीकी विमर्श 341–344
प्रा. सागर रघुनाथ कांबले

4. कम्प्यूटर में हिंदी के प्रयोग की समस्याएँ 345–348
गणेश ताराचंद खैरे

5. तकनीकी पहल का बेबाक बयान : जानकीदास तेजपाल मैनशन 349–353
डॉ. दीपक रामा तुपे

6. 21 वी सदी के हिंदी साहित्य में तकनीकी विमर्श 354–357
प्रा. डॉ. एम. ए. येल्लूरे

7. 21वीं सदी के हिन्दी साहित्य में नव विमर्श विविध आयाम 358–362
प्रा. अंजना एल. पटेल

8. "21 वी सदी के हिंदी साहित्य में आधुनिकतम प्राविधान के विविध आयाम" 363–366
प्रा. बाबासाहेब तुकाराम साबले

5. राष्ट्रवाद भाषावाद विमर्श

1. राष्ट्रवाद की भूमिका 367–371

2

हिंदी के विकास में जनसंचार माध्यमों का योगदान

प्रस्ताविक :

हिंदी भाषा के विकास में जनसंचार माध्यमों का विशेष योगदान रहा है। हिंदी का शब्दसमुह बढ रहा है द्य तकनीकी शब्दावली बढ रही है। वर्तमान समय समय में दूरदर्शन, रेडियो, टेली कॉन्फेन्स, के जरिए हिंदी पनप रही है । जनसंचार के अधुनातन साधन ई–मेल,ट्विटर, फेसबुक, वॉटसप के माध्यम से हिंदी भाषा का चहुमुखी विकास हो रहा है । एक तरह से राष्ट्रभाषा हिंदी विश्वभाषा बन रही है और इसे विश्वभाषा बनाने में जनसंचार माध्यमों का विशेष योगदान है ।

जनसंचार शब्द नया है, परंतु भारत में जनसंचार की अवधारणा अत्यंत प्राचीन है । भारतीय पौराणिक साहित्य में इसके ढेरों उदाहरण मिलते है । महाभारत का संजय संभवतः दूरदर्शन जैसे किसी माध्यम की सहायता से धृतराष्ट्र को युद्ध के लाइव टेलीकास्ट का वर्णन सुनाता होगा । पौराणिक साहित्य में आकाशवाणी की अनेक घटनाएँ मिलती है । कंस को देवकी के पुत्र द्वारा अपनी हत्या की संभावना का समाचार आकाशवाणी से ही मिलता है । ये घटनाएँ प्राचीन भारत में आधुनिक संचार माध्यमों की तरह सूचना संचार तंत्र के होने का केवल संकेत देती है । परंतु यह सत्य है कि तरह सुचना संचार ही अपनाया जाता रहा है जिसमें मेले, सभा, तीर्थाटन आदि के माध्यम से आखिल भारतीय स्तर पर संचार संभव था ।

जनसंचार माध्यम और हिंदी :

हिंदी के विकास में जनसंचार माध्यमों का महत्व अनन्यसाधारण है । जनंसचार माध्यम के सभी प्रकारों के जरिए हिंदी पनम रही है । जनसंचार माध्यमों का वर्गीकरण इस प्राकार किया जा सकता है परंपरागत लोक माध्यम,

Mr. Pawar Harshal Bhimsen (Library Science)

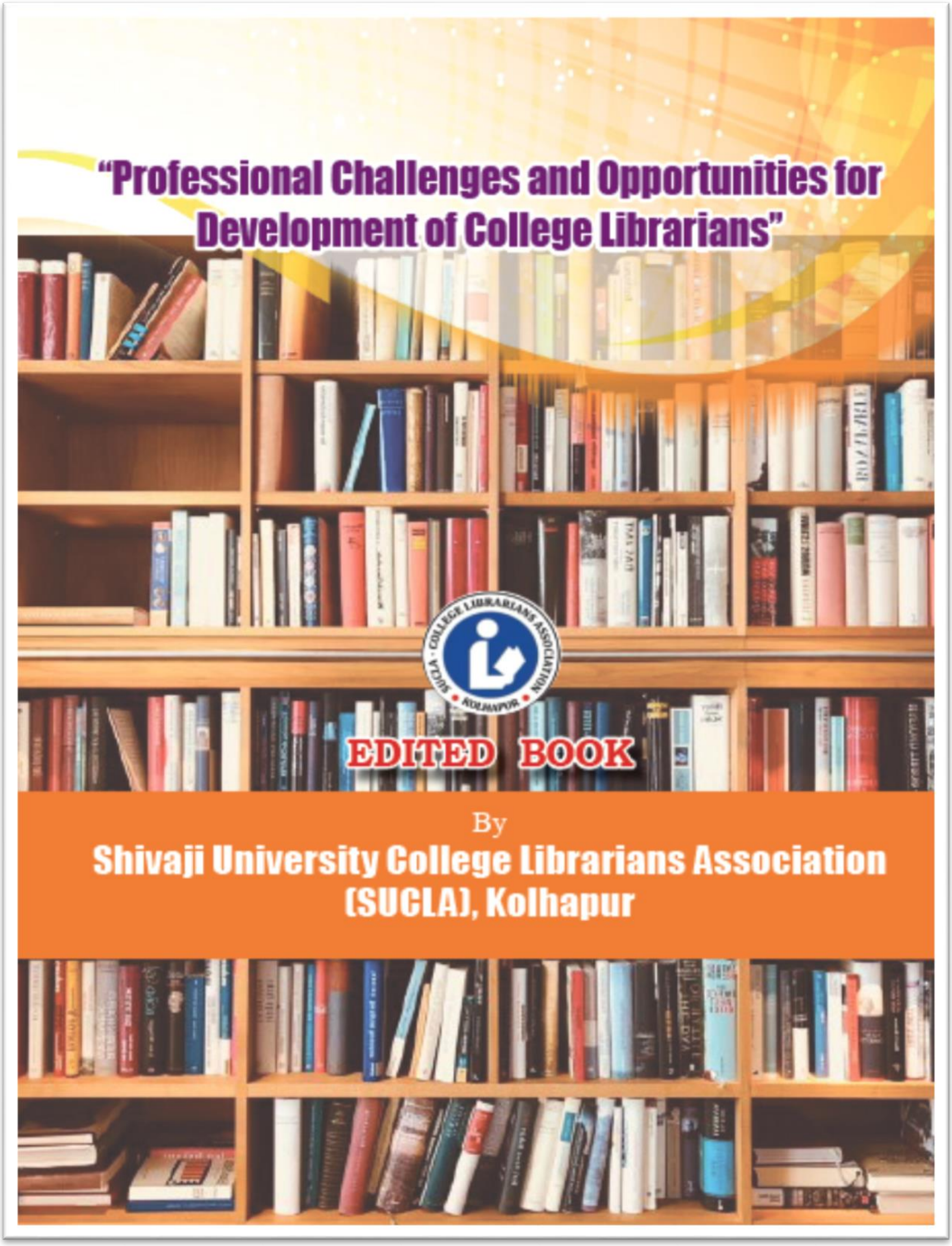

ISBN : 978-93-81249-30-7

19	A Bibliometric Portrait of LIS Teachers in Maharashtra: A Study through Publish or Perish Software **Hempushpa M. Kumbhar & S. B. Patil**	67
20	Information Literacy in Library and Information Science **Ashok Tukaram Lad, P. G. Patil**	73
21	OPAC : Mirror of Library **Dr. Sainath Shivaji Lokhande**	76
22	Use of Social Media in Libraries **Dr. S. R. Mandale**	79
23	College Libraries and NAAC **Shri. Bala Mandrekar**	82
24	Usage of E-Library Service in Professional College Libraries under Solapur University **Mr. Pravin Raosaheb Mane**	84
25	Electronic Resources and Its Utilities In Library **Ravindra R. Mangale**	87
26	"Information Literacy" **Sameer Popat More**	90
27	Measuring the Quality of Libraries **Mr. Sudhir Pandurang More**	92
28	Best Practices in Dnyanshree Library in environment of ICT era **Mrs. Nagarkar Vandana Sudhir**	95
29	Role of Libraries in The Age of Moocs **Nitesh Devu Naik**	98
30	Use of E- learning Tools in Education System : An overview **Shri. M. M. Ningoji**	100
31	E-Resources : Definition, Need and Types **Dr. B. S. Padval**	103
32	Importance of Ethics in Library Profession **A. A. Patil**	106
33	Users Education in College Libraries **Mrs. Sunita Shivaji Patil**	109
34	Application of General Management Principles in Libraries **Mr. Harshal Bhimsen Pawar**	112
35	Creating Law Library Blogs on the Internet : Usage and Challenges **Kailas R. Pawar**	115
36	"NATIONAL CAREER SERVICE" (NCS) - Digital Portal of Employment and Carrier Information"	118

"Professional Challenges and Opportunities for Development of College Librarians"

ISBN : 978-93-81249-30-7

Application of General Management Principles in Libraries

Mr. Harshal Bhimsen Pawar

M.A. (Economics), MLIS, M. Phil., SET

Librarian, Prof. Sambhajirao Kadam College, Deur

Tal. Koregaon, Dist. Satara: 415524, Maharashtra (India)

Cell: 9552503760, E-mail: harshalpawar24@gmail.com/ pskcdlibrarian@gmail.com

Abstract : Management is always proven a useful science for the individuals and organizations that based on a certain principles or theories. Now-a-days many organizations and industries are following the management principles in their work system to achieve the organizational goals. Academic institutions also have started to use the principles and techniques of management for administering their academic system. Similarly, the libraries as an indivisible part of academic system are must to apply those principles in their working mechanism by innovative way to satisfy their patrons. This research paper is an effort to identify the actual applications of management principles in the libraries. The well-known general management principles described by Henri Fayol have been reviewed and applications in the library are suggested.

Keywords : Management, Library Management, Management Principles, Henri Fayol

INTRODUCTION :

In the recent era, Management sciences has got very importance to the human life as it is being widely used in the all aspects of human life as well as in the various organizations and industries for decision making, to reduce the production cost and for optimum utilization of physical and human resources and much more. Management sciences also has impacted on academic community. No one institution can perform efficiently in the lack of its well-planned policies, procedures, and methods. Library is always known as a pillar and important part of every academic institution. Each library performs various activities like document procurement, information storage, process, access and dissemination to fulfill the need of academic users so it need to be managed very well. In addition, a good information and knowledge management practices enables librarians to become more effective as a information mediators. There are various theories, principles and techniques developed by the different experts in different era but the Henri Fayol's take a look at the history of management thoughts, we will find the following definitions given by the various management experts that are known as pioneer in the field of management science.

Frederick Winslow Taylor (1911) innovated the principles of scientific management. He quoted that "Management is the art of knowing what you want to do and then seeing that they do it in the best and the cheapest manner"

Henri Fayol made the tremendous contribution to management thought. He stated that "Management is to forecast, to plan, to organize, to command, to coordinate and control activities of others" (Fayol & Coubrough, 1930) and clearly explained the difference between managerial and operational responsibilities.

Peter Drucker (1954) is known as father of modern management. According to him "Management is a multipurpose organ that manage a business and manages managers and manages workers and work"

Current Trends and Techniques in Academic Library and Information Services

Proceedings of
A One Day National Seminar

Organized by
Department of Library

ISBN: 978-81-927095-2-9

First published on 13th February, 2017

(C) Publisher,
Principal, D.P.Bhoasle College, Koregaon (Maharashtra)

Disclaimer: The authors are solely responsible for the contents of the papers compiled in this volume. The editors do not take responsibility for the same in any manner. Errors if any are purely unintentional and readers are requested to communicate such errors to the editors to avoid discrepancies in future.

18	Role of ICT in Academic Library and Information Center	Mr.Anand G. Pawar	110
19	Computerization to Digitization	Mr.Lokhande S.T.	118
20	N-LIST: useful e-Resource consortia for college libraries	Harshal Bhimsen Pawar	126
21	Library Consortia in Electronic Environment: Indian Initiatives	Mr.Mahesh N Gaikwad& Badrinath Dhakne	134
22	Use of e-Resources by the Students of KJ's Educational Institutes	Mr.Togam Madhukar Bapu	146
23	Best Practices in the Library of D. P. Bhosale College, Koregaon	Mr.Chandrashekhar Khairnar	160
24	Library Stock taking using SLIM 21: A Best practice of IMCC, Pune	Mr.Nilesh Dattatray Mate	164
25	ICT based Library Extension services and its role in Cultivate the reading habits	Mr.Salunke Nandkumar Laxman & Hemade Neelima Namdeo	174
26	Modernization of Collection Management in Academic Libraries: Perspectives & Prospects	Mr.Mane H.Y.	178
27	Collection Development in Library Using E-resources	Mrs.Manisha Hemant Umap	184
28	User Expectations towards the law library: An Observation	Mr.Avinash B.Salunkhe	189
29	शंकरराव जगताप आर्टस् ॲण्ड कॉमर्स कॉलेज वाघोली ग्रंथालयामध्ये व्हॉट्सॲपचा(WhatsApp) वापर:एक चिकित्सक अभ्यास	श्री.प्रविण चंद्रकांत कुंभार	193
30	"मुक्तव्दार ग्रंथालय–बदलत्या काळाची तातडीची गरज"	प्रा . मुल्ला जे . यु	202
31	माहिती साक्षरतेचे विविध पैलू	प्रा. यु.बी. करसाळे – प्रा. मनिषा सुहास पाटील	209
32	Open Access & Libraries	Mrs.Susmita Mahadev Walake	214
33	Information Literacy Program: The need of Time	Mr.Annapure S.G Pisal S.V	221
34	Intellectual Property Rights and Its Impact	Mr.Haripal.K.Mahamuni	225
35	Impact of Jeffrey Beall's Research: A Study through the Publish or Perish Software	Mr.S.B.Patil	231

N-LIST: useful e-resource consortia for college libraries

Mr. Harshal Bhimsen Pawar

Librarian,

Prof. Sambhajirao Kadam College, Deur, Tal. Koregaon (Satara),

E-mail: pskcdlibrarian@gmail.com

Abstract

This paper draws attention of LIS Professionals to the importance of N-LIST (National Library and Information Services Infrastructure for Scholarly Content) consortia programme that has started by the Ministry of HRD, Govt. of India for giving online access of selected scholarly e-Resources to the college students and teachers in affordable cost. The paper is an attempt to create awareness among the LIS professionals and college libraries regarding usefulness of this consortia.

Keywords: N-LIST, e-Resources, Library Consortia

1. Introduction

The library is known as a 'Heart' of every academic institution. It plays very crucial role in the development process of college. The emergence of the Internet, college libraries are become shifted from the conventional to the digital platform. Similarly, the conventional components of library, 'Books, Reader and Library Staff' are also become transformed into the digital components of modern library, e.g. 'e-Resources, Virtual Users and Cybrarians'. Users are giving to preference for the e-Resources that are available online by 24 X 7 to them.

Dr. Patil Prasankumar Vyakantrao (Geography)

February - 2017

PROCEEDINGS OF INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY SEMINAR ON

GEOGRAPHICAL AND HISTORICAL PERSPECTIVE OF GLOBAL PROBLEMS

Collaboration with
Maharashtra Bhugolshastra Parishad, Pune
And
Shivaji University History Conference, Kolhapur

Dr. D. G. Gatade
Editor-in-Chief

D. P. Bhosale College, Koregaon
Dist- Satara (415501), (Maharashtra)

	Mahajan,	Natural Hazard In The Villages Of Raver Tehsil In Jalgaon District During 2011-2015
75	Dr. S K. PAWAR S.D.KAMBLE V. M.KAMBLE	IMPACT OF WAKURDE IRRIGATION PRO JECT ON AGRICULTURE – A GEOGRAPHICAL ANALYSIS
76	Maya G. Unde	Study Of Confluence Characteristics: A Case Study Of Nira – Bhima Confluence
77	Mr. Suresh Vaman Raybhan	Spatio Temporal Changes In Density Of Population In Solapur District
78	Dr. S.A.Thakur M.A.Thakur	"A Study Of Educational Facilities In Rural Settlements Of Sindhudurg District (Maharashtra)"
79	S. B. Sangale P. V.Patil S.S Yadav	Role Of Modern Agricultural Technology In Agricultural Development In Kolhapur District
80	Dr. S.A. Borude	"Effect Of Urbanization On Basic Services In Ahmednagar City, Maharashtra, India"
81	Sudhir M. Buva Dr. Sambhaji N. Patil Tejas N. Jaykar	A Study Of Sex Composition In Kolhapur District, Maharashtra (India)
82	Dr. Namdev V. Telore Dr. Maya G. Unde	Morphometric Analysis of a Watershed of the Krishna River Basin, India using Geospatial Techniques
83	Mr. S. D. Thigale Dr. D. G. Mane	"Trend of Development of Towns in Ahmednagar District with Help of Remote sensing and GIS: A case study of Shrigonda Town"
84	Prof.Jaykranti Jr Dr. Sangita Govindrao Ghar ,Dadge Nitin	Major Environmental Movements in India

VOL – I (English) ISBN-978-81-927095-5-0
Two Day International Interdisciplinary Seminar on
'Geographical and Historical Perspective of Global Problems' 13th & 14th Feb.2017

49

ROLE OF MODERN AGRICULTURAL TECHNOLOGY IN AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN KOLHAPUR DISTRICT

S. B. Sangale* **P. V.Patil**** **S.S Yadav*****

ABSTRACT

Only with mass production being aided by modern technology and intensive marketing can the agriculturist exploit both the domestic market as well as the international market to the fullest extent. The volume of production depends not only on the capital investments and marketing strategies but also on the technical capacity used during the production and processing stage. In fact, technology has come to play a very significant role even in marketing these days. Technology is absolutely critical to the agro industry be it at the primary (production), secondary (processing) or tertiary (marketing and packaging) stage. Experts have always suggested that agricultural technology could play a vital role in addressing the issues and concerns relating to the conservation and management of rural resources. With the help of Greenhouse and Polyhouse farming crops are grown in the controlled environment such farming is contributing with growing share to the economy of the region. Greenhouse is the modern technology of agriculture. In view of this study of historical perspective of greenhouse is important. In western Maharashtra Kolhapur district is agriculturally rich. In the district different modern agricultural technology tools has been used in the field of agriculture. In this research paper, researcher has explained Chives production in greenhouse farming which is very useful for agricultural development. This type of study is useful for agricultural development and planning.

KEYWORDS -

INTRODUCTION

Mr. Patil Pandurang Vishnu (Political Science)

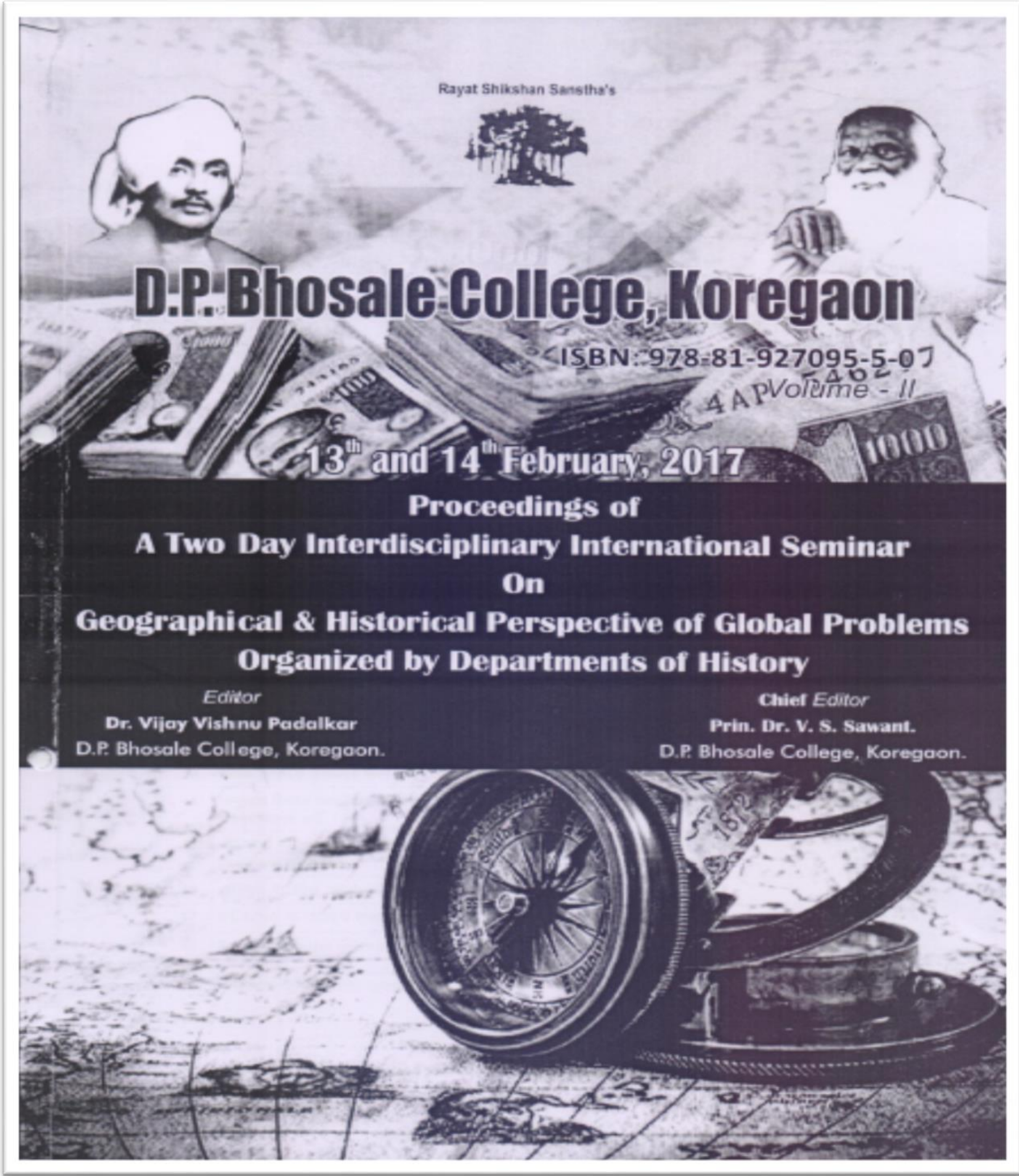

Index

Sr. No	Subject	Writer	Page No.
22	Recent Trends in E-Marketing in India.	Mr. Pawar Sarjerao Shamrao	91
23	Drought and Its Impact on Mangalwedha Tahsil	Prof. Appasaheb ramchandra birunake	95
24	महाराष्ट्र राज्य शेती महामंडळ – एक अभ्यास	प्रा. वसंत ढेरे	98
25	महाराष्ट्रातील आदीवासी समाज आणि समस्या	प्रा. श्रीकांत विकांत सिरसाठे	102
26	भारतीय मार्क्सवादीइतिहासलेखक – दा.ध. कोसंबी	प्रा.सुनिल सुखदेव लोखंडे	108
27	भारतातील 1949 मधील बँकिंग नियमन कायदा एक अभ्यास	प्रा.सौ.कल्पना सं.गुंजवटे	110
28	भारत आणि पर्यावरणवाद	सहा. प्रा. पाटील पांडुरंग विष्णू	114
29	गोवा मुक्ती आंदोलनातील कोल्हापूर जिल्हयाची भूमिका	प्रा. पाटील एस्. आर.	117
30	पर्यटनातील भारतीय इतिहासाचे महत्त्व	डॉ. वरेकर निवासराव अधिकराव	119
31	Shashi Deshpande's Shorter Fiction-A Move towards Women Emancipation	Dr. Lovleen Bains,	122
32	भारतातील वारसा स्थळे आणि स्मारके यांच्या समस्या : एक आकलन	प्रा.किरण गणपत कुंभार	125
33	मराठेकालीन महाराष्ट्रातील स्त्रिया आणि राजकारण	डॉ.ज्योती वटकर-जगत	128
34	मलकापूर नगरीची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	प्रा.सोनावले गजेंद्र रघुनाथ	132
35	अनाथांची माई सौ.सिंधुताई (सपकाळ)	डॉ.सुरेश मारुती चव्हाण	134
36	भारतीय स्त्री–समस्या : एक ऐतिहासिक आढावा	श्रीमती. सरकाळे तेजश्री तानाजी	138
37	सातारा शहरातील सामाजिकचळवळी	प्रा.डॉ.संजीव सुखलाल बोडखे	141
38	भारतातील डाव्या चळवळींचा उगम	विवेकानंद माने,	145
39	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांची स्त्रीयांच्या सुधारणेविषयीच्या अडचणी व कार्य	प्रा.डॉ.कोरडे दत्तात्रय ज्ञानदेव	149
40	श्री क्षेत्र जरंडेश्वरचा चिकीत्सक अभ्यास	सहा. प्रा.क्षत्रिय कमलसिंग विक्रमसिंग	153
41	राजर्षी शाहू महाराजांचे अस्पृश्याच्याविषयीचे शैक्षणिक कार्य	श्री.आवारी उत्तम मर्जेराव	157
42	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज व वि.रा.शिंदे यांची अस्पृश्यतेविरूद्धची चळवळ	प्रा.श्रीमती पी.के.घाटगे	160
43	पन्हाळा किल्ल्याचे ऐतिहासिक महत्व	प्रा.डॉ.एस.पी.शिंदे	162
44	अस्पृश्यता निवारण चळवळीतील डिप्रेस्ड क्लासेस मिशनचे कार्य	श्री. कृष्णात विलास जाधव	164
45	'कोल्हापूर जिल्ह्यात पर्यटन व्यवसायाला स्वयंरोजगाराची संधी'	Dr. Kolasekar Manohar Subrav	167
46	संस्कृत भाशेतील नाटके आणि स्त्री–संभाशण	प्रा.डॉ.सौ.पौर्णिमा चंद्रकांत मोटे	171

भारत आणि पर्यावरणवाद

सहा. प्रा. पाटील पांडुरंग विष्णू
राज्यशास्त्र विभाग,
प्रा. संभाजीराव कदम महाविद्यालय, देऊर
ता. कोरेगाव जि. सातारा 415524
फोन. नं. 9764775332

प्रस्तावना:

आज संपूर्ण जगात पर्यावरणाचा प्रश्न गंभीर बनला आहे.युरोप खंडातील औद्योगिक क्रांतीनंतर विकसित राष्ट्रांनी विकासाच्या नावाखाली नैसर्गिक संपत्तीचा गैरवापर करण्यास सुरूवात केलेली आहे. त्यामुळे आज पर्यावरणाला धोका निर्माण झालेला दिसतो. विकसनशील राष्ट्रांनीही वाढत्या लोकसंख्येच्या गरजा भागविण्यासाठी नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा बेसुमार वापर करण्यास सुरूवात केलेली आहे. एका राष्ट्राकडून झालेल्या पर्यावरणाच्या प्रदूषणाचे परिणाम केवळ त्या राष्ट्रालाच नाही तर त्याच्या शेजारील राष्ट्रांनाही भोगावे लागतात. यातूनच पर्यावरणाला धोका निर्माण झालेला आहे. औद्योगिक क्रांतीने निर्माण झालेल्या पर्यावरणाच्या समस्येवर उपाय म्हणून 1863 मध्ये पहिल्यांदा हवा प्रदूषण नियंत्रणासाठी 'ब्रिटि I अल्काली कायदा'¼British Alkali Acts ½पास करण्यात आला.याच कालखंडात नैसर्गिक संपत्तीला इजा पोहचविणाऱ्या गोष्टींविरोधात 'निसर्गाकडे परत चला' ही चळवळ जॉन रस्किन,विल्यम मॉरिस आणि एडवर्ड कारपेंटर यांनी सुरू केली. परंतु जागतिक स्तरावर 20 व्या शतकात पर्यावरणाच्या विचारसरणीचा खऱ्या अर्थाने विकास झाला.

जागतीकस्तरावर पर्यावरणवादाचा विकास:

पर्यावरणवाद हा 1980 नंतर उदयाला आलेला नवा विचार प्रवाह आहे. पर्यावरणवादाने आधुनिक विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाने निर्माण झालेल्या आधुनिक विकास झाला.

20 व्या शतकात राचेल कार्सन यांनी 'सायलेंट स्प्रिंग' नावाचे पुस्तक लिहून पर्यावरणवादी चळवळीचा पाया घातला. समकालीन आंतरराष्ट्रीय राजकारणामध्ये 'पर्यावरण' हा घटक एक महत्त्वपूर्ण राजकीय शक्ती म्हणून आकाराला आलेला आहे. दुसऱ्या महायुध्दानंतर अमेरिका व सोव्हीएट रशिया या महासत्तांकडूनविकसनशील व मागास राष्ट्रातील नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा गैरवापर केला गेला. यातूनच 1971 मध्ये कॅनडा येथे ग्रीन पीस(Green Peace)हा विचारप्रवाह पुढे आला तर 1979–80 मध्ये जर्मनी येथे हरित राजकारण (Green Politics)हा नवा विचार प्रवाह जागतीक राजकीय क्षितीजावर उदयाला आला. आज जवळजवळ सर्वच देशात हरित राजकीय विचारसरणीवर आधारलेले राजकीय पक्ष कार्य करीत आहेत. हरित राजकारणाचे सर्वात मोठे वैशिष्टय म्हणजे त्याची सारी उभारणी पर्यावरणकेंद्री मूल्यांवर आधारलेली आहे.

पर्यावरण संरक्षण व संवर्धन करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अनेकदा प्रयत्न करण्यात आलेले आहेत. 10 डिसेंबर, 1948 मध्ये युनोने घोषित केलेल्या मानव अधिकारांच्या जाहिरनाम्यामध्ये पर्गावरणाचे संरक्षण, संवर्धन, संतुलन आणि पर्यावरण शिक्षण यांचा समावेश केलेला आहे.यानंतर 5 जून, 1972 रोजी स्टॉकहोम (स्वीडन) येथे पहिली वसुंधरा परिषद भरविण्यात आली, संयुक्त राष्ट्र संघाच्या पर्यावरण आणि

''ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार'' - शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha, Kolhapur's

Smt. Meenalben Mehta College, Panchgani

(Arts, Commerce & Science)

(Affiliated to Shivaji University, Kolhapur)
Tal. Mahabaleshwar, Dist. Satara (M.S.) Pin 412805

Proceeding of U. G. C. Supported National Conference on

Bharatratna Dr. Babasaheb Ambedkar : An Architect of Modern India

Editor

Mr. Annasaheb Wasekar

Co-Editors

Dr. Tukaram Rabade | Prof. Rajaram Kamble | Dr. Vikas Sarnaik

ISBN : 978-81-926341-5-9

16	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे महिला सबलीकरणातील योगदान : विशेष संदर्भ — हिंदू कोड बिल	डॉ. सरनाईक व्ही. एम	54
17	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची लोकशाही संकल्पना : विविध आयाम	प्रा.गोरख नवनाथ मंगवडे	57
18	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय राज्यघटना	श्री.ज्ञानेश्वर शंकरराव आवाळे	61
19	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : राजकीय विचार	डॉ. बाळकृष्ण हरी माळी	64
20	साठोत्तरी हिंदी दलित कविता और आंबेडकरवाद	डॉ. नाजिम शेख	67
21	''सामाजिक परिवर्तनाचे महामेरु डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर''	प्रा. डॉ. घेडे डी. आर Prof. Chandrakant Jadhav	70
22	महिलांचे कैवारी : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	डॉ. वरेकर निवासराव अधिकराव	75
23	"डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार"	प्रा.ए.ए.घोडके	77
24	जल नियोजन आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा. मंजुश्री घोरपडे	82
25	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेती आणि जलसिंचन विषयक विचार	प्रा. इंद्रजित ऐवळे प्रा. बनसोडे जी. एस.	84
26	"डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे महिलांच्या आर्थिक विकासातील योगदान "	डॉ.अशोक विलास जाधव	88
27	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : अस्पृश्यता निवारण व जागृती विषयक विचार	प्रा.कोपनर दयानंद ईश्वर	92
28	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाहीविषयक विचार आणि सद्यकालीन परिस्थिती	प्रा. कुंभार रामचंद्र वसंत	96
29	"डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षणविषयक विचार"	प्रा. ओवाळ सचिन शंकर	100
30	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय कायदेमंडळ	सहा. प्रा. पाटील पांडुरंग विष्णू	103
31	राष्ट्रनिर्मितीमध्ये भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान	डॉ. सलीम पठाण	106
32	''महिला सबलीकरणासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी घेतलेली भूमिका :एक दृष्टिक्षेप''	प्रा. सौ. अनुराधा गोरे (पवार)	111
33.	भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेतीविषयक विचार	प्रा. रामलिंग कुंडलिक नाळे	126
34	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे लोकशाहीविषयक विचार आणि आजची स्थिती : एक दृष्टीक्षेप	सौ. देशमुख सुजाता सचिन	121

ISBN : 978-81-926341-5-9
Proceeding of National Conference on Bharatratna Dr. Babasaheb Ambedkar : An Architect of Modern India

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय कायदेमंडळ

सहा. प्रा. पाटील पांडुरंग विष्णू
राज्यशास्त्र विभाग, प्रा. संभाजीराव कदम महाविद्यालय, देऊर ता. कोरेगाव जि. सातारा

प्रस्तावना :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आधुनिक भारताच्या इतिहासातील एक महापुरुष होत. त्यांच्यावर आतापर्यंत बरेच लिखाण झालेले आहे. परंतु डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची विचारसरणी निश्चित काय होती त्याचबरोबर त्यांचे राजकिय कार्य समजून घेण्यासाठी अधिक बारकाईने अभ्यास होणे गरजेचे आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी कायदेमंडळात अस्पृश्यता व जाती व्यवस्था, लोकशाही, शिक्षण, राजकिय, आर्थिक, सामाजिक, धर्मविषयक इ. बाबतचे विचार वेळोवेळी मांडलेली आहेत. त्याचेच प्रतिबिंब कायदेमंडळातील त्यांच्या भूमिकेवर दिसून येते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कार्य समाजरचनेच्या बदलाचे आणि सामाजिक संबंधांना नवी दिशा, नवा आयाम देण्याचे होते. डॉ. आंबेडकरांची वैचारिक बैठक निश्चित आणि परिपक्व असल्याने त्यांनी भारतीय समाजाच्या प्रगतीच्या दृष्टिने जे चिंतन केले होते त्याचा प्रभाव कायदेमंडळातील त्यांच्या भूमिकेवर पडणे स्वाभाविक होते. कायदा आणि प्रशासन यामध्ये सर्वांना समान वागणूक मिळाली पाहिजे, घटनात्मक नैतीकतेचे पालन सर्वांकडून झाले पाहिजे यावर भर देऊन भारतीय नागरिक केंद्रस्थानी मानून त्यांनी कार्य केले. सदर पेपर मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची कायदेमंडळातील काही महत्त्वाच्या विधेयकाबाबतची भूमिका कशा प्रकारची होती हे मांडण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची कायदेमंडळातील भूमिका:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची अशी धारणा होती की सर्व नागरिक कायद्यापुढे समान असतात व कायद्याद्वारे सर्वांना समान नागरी हक्क मिळतात. कोणत्याही कायद्याने, नियमाने, रूढी किंवा संकेताने नागरिकांमध्ये भेदभाव करण्यास त्यांचा विरोध होता. कायदा समाजाचे व राष्ट्राचे जीवन नियंत्रित करतो. कायदा हा स्वातंत्र्याचा व समतेचा संरक्षक असतो. कायद्याचे उध्दिष्ट संकुचित नसते. चांगला कायदा माणसाच्या क्रियाशील प्रवृत्तीस चालना देतो, अनुकूल परिस्थिती निर्माण करून व्यक्तीविकासाच्या दृष्टिकोनातून राज्याच्या हिताचा ठरतो असे त्यांचे मत होते. कायदा मानव निर्मित असल्यामुळे त्यामधील परिस्थितीसापेक्षता किंवा परिवर्तनीयता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना मान्य होती परंतु कायद्यापेक्षा घटनात्मक नितीमत्तेला ते अधिक प्रधान्य देतात. राज्याच्या कायद्याला नैतिक कायद्याची जोड आवश्यक आहे असे त्यांचे मत होते. समाजातील दोषांचे निर्मूलन करणे हाच कायदा करण्याचा हेतू असतो परंतु आपल्या प्राचीन समाजाने आपल्यातील दोष काढून टाकण्यात जी टाळाटाळ केली तेच त्यांच्या नाशाचे कारण ठरले. भारतात दुर्दैवाने धार्मिक कायदा श्रेष्ठ ठरला, मनू सारख्या तत्त्ववेत्त्यांनी जे निर्बंध तयार केले त्यांनाच चिकटून राहण्याची समाजाची प्रवृत्ती होती. प्राचीन समाजाने दोष काढून टाकण्यासाठी कायद्याचा उपयोग केला नाही. असे विचार त्यांनी मांडले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्वतःच्या अनुभवाच्या आधारावर अस्पृश्यांना गुलामगिरीच्या बंधनातून मुक्त होण्यासाठी त्यांना जागृत करण्याचे, एकत्रित करण्याचे, शिक्षणाद्वारे त्यांच्यात नविन विचारांचा प्रसार करण्याचे व त्यांचा आत्मसन्मान जागा करण्याचे कार्य केले. त्यांच्या या विचाराचा प्रभाव कायदेमंडळातील त्यांच्या भूमिकेवर पडलेला दिसतो. मुंबई प्रांतीक कायदेमंडळाचे सदस्य म्हणून डॉ. आंबेडकरांची 18 फेब्रुवारी, 1927 रोजी नियुक्ती झाली. त्यांनी कायदेमंडळाच्या कामकाजात सहभाग घेऊन जी भाषणे केली त्यातून त्यांचे विचार स्पष्ट झालेले दिसतात.

1. जातीय निवाडाः डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुंबई प्रांतीक कायदेमंडळात जातीय निवाडयाबाबत विचार मांडताना सांगितलेले आहे की जातीवर आधारित मतदार संघामुळे विविध जातीच्या लोकांना कायदेमंडळात एकत्र येणे भाग पडेल. त्यामुळे त्यांच्या दृष्टिकोनात व वागण्याच्या पध्दतीवर परिणाम झाल्याशिवाय राहणार नाही. सर्वांचे पुन्हा समाजिकरण झाले तर कायदेमंडळातील वर्णभेद नाहिसे होतील. नंतर कायदेमंडळाबाहेरील जीवनावरही त्याचा परिणाम होईल. समाजात समता आणण्याच्या दृष्टिने ते उपयोगाचे ठरेल. असे विचार मांडून जातवार मतदारसंघाच्या (जातीय निवाडा) धोरणाला पाठिंबा दिला.

Dr. Kshatriya Kamalsing Vikramsing (History)

Index

Sr. No	Subject	Writer	Page No.
22	Recent Trends in E-Marketing in India.	Mr. Pawar Sarjerao Shamrao	91
23	Drought and Its Impact on Mangalwedha Tahsil	Prof. Appasaheb ramchandra birunake	95
24	महाराष्ट्र राज्य शेती महामंडळ – एक अभ्यास	प्रा. वसंत ढेरे	98
25	महाराष्ट्रातील आदीवासी समाज आणि समस्या	प्रा. श्रीकांत विकांत सिरसाठे	102
26	भारतीय मार्क्सवादीइतिहासलेखक – दा.ध. कोसंबी	प्रा.सुनिल सुखदेव लोखंडे	108
27	भारतातील 1949 मधील बँकिंग नियमन कायदा एक अभ्यास	प्रा.सौ.कल्पना सं.गुंजवटे	110
28	भारत आणि पर्यावरणवाद	सहा. प्रा. पाटील पांडुरंग विष्णू	114
29	गोवा मुक्ती आंदोलनातील कोल्हापूर जिल्हयाची भूमिका	प्रा. पाटील एस्. आर.	117
30	पर्यटनातील भारतीय इतिहासाचे महत्त्व	डॉ. वरेकर निवासराव अधिकराव	119
31	Shashi Deshpande's Shorter Fiction-A Move towards Women Emancipation	Dr. Lovleen Bains,	122
32	भारतातील वारसा स्थळे आणि स्मारके यांच्या समस्या : एक आकलन	प्रा.किरण गणपत कुंभार	125
33	मराठेकालीन महाराष्ट्रातील स्त्रिया आणि राजकारण	डॉ.ज्योती कटकर-घरात	128
34	मलकापूर नगरीची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	प्रा.सोनावले राजेंद्र रघुनाथ	132
35	अनाथांची माई सौ.सिंधुताई (सपकाळ)	डॉ.सुरेश मारुती चव्हाण	134
36	भारतीय स्त्री–समस्या : एक ऐतिहासिक आढावा	श्रीमती. सरकाळे तेजश्री तानाजी	138
37	सातारा शहरातील सामाजिकचळवळी	प्रा.डॉ.संजीव सुखलाल बोडखे	141
38	भारतातील डाव्या चळवळींचा उगम	विवेकानंद माने,	145
39	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांची स्त्रीयांच्या सुधारणेविषयीच्या अडचणी व कार्य	प्रा.डॉ.कोरडे दत्तात्रय ज्ञानदेव	149
40	श्री क्षेत्र जरंडेश्वरचा चिकीत्सक अभ्यास	सहा. प्रा.क्षत्रिय कमलसिंग विक्रमसिंग	153
41	राजर्षी शाहू महाराजांचे अस्पृश्याच्याविषयीचे शैक्षणिक कार्य	श्री.आवारी उत्तम सर्जेराव	157
42	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज व वि.रा.शिंदे यांची अस्पृश्यतेविरूद्धची चळवळ	प्रा.श्रीमती पी.के.घाटगे	160
43	पन्हाळा किल्ल्याचे ऐतिहासिक महत्त्व	प्रा.डॉ.एस.पी.शिंदे	162
44	अस्पृश्यता निवारण चळवळीतील डिप्रेस्ड क्लासेस मिशनचे कार्य	श्री. कृष्णात विलास जाधव	164
45	'कोल्हापूर जिल्हयात पर्यटन व्यवसायाला स्वयंरोजगाराची संधी'	Dr. Kolasekar Manohar Subrav	167
46	संस्कृत भाशेतील नाटके आणि स्त्री–संभाशण	प्रा.डॉ.सौ.पौर्णिमा चंद्रकांत मोटे	171
47	सन १८५७ चा उठाव व सातारा	डॉ. प्रा.सावंत जयपाल चंद्रकांत	175
48	Recent Challenges before Indian Agriculture	Ms. Rani Shinde	177

श्री क्षेत्र जरंडेश्वरचा चिकीत्सक अभ्यास

सहा. प्रा.क्षत्रिय कमलसिंग विक्रमसिंग
प्रा.संभाजीराव कदम महाविद्यालय,
देऊर.ता. कोरेगाव जि. सातारा
मो.न.९८५०९१५७१२

प्रास्ताविक :

छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या तसेच विविध संतांच्या पदस्पर्शाने पावन झालेले १७ व्या शतकातील सातारा हे ऐतिहासिक व सांस्कृतिक वारसा असणारे जिल्हा आहे. सातारा जिल्हयातील कोरेगाव तालुक्याची सांस्कृतिक दृष्टीकोनातून माहिती पाहत असताना सोळशी, चवणेश्वर, जरंडेश्वर, देऊर, हर्णेश्वर, ...नगाव व किन्हई इत्यादी धार्मिक क्षेत्रांनी कोरेगाव तालुक्याच्या सांस्कृतिक इतिहासात मोलाची भर घातलेली दिसून येते. यामध्ये जरंडेश्वर येथील मारूतीचे मंदीरास प्राचीन काळापासूनचा इतिहास लाभला आहे. हे मंदीर ज्या टेकडीवर आहे ती टेकडी मारूतीरायाने रामायणकाळात लक्ष्मणासाठी संजीवणी बुटी नेण्यासाठी जो पर्वत उचलून नेला होता त्या पर्वताचा एक तुकडा येथे पडला अशी आख्यायिका या भागातील लोकांमध्ये प्रचलित आहे. तसेच या मंदिराची स्थापना समर्थ रामदास यांनी केली आहे असेही मानले जाते. सांस्कृतिक दृष्टीने कोरेगाव तालुक्यातील श्री क्षेत्र जरंडेश्वर मंदिराला अनन्यसाधारण असे महत्त्व प्राप्त झालेले आहे. श्रावण महिन्यातील प्रत्येक शनिवारी येथे हजारोंचा संख्येने सातारा, कोरेगाव, फलटण व इतर भागातील भाविक दर्शनासाठी येत असतात. सांस्कृतिक दृष्टीने जरंडेश्वर येथील या मंदीराचा इतिहास व मंदिराला प्राप्त झालेले महत्त्व यातून कोरेगाव विभागातील समाजाचा झालेला सांस्कृतिक विकास आपण या शोधनिबंधात पाहणार आहोत.

जरंडेश्वराचीभौगोलिक पार्श्वभूमी :

महाराष्ट्रात गडकोट वैभव मोठया प्रमाणावर आहे. दक्षिण पठारावर निर्माण झालेल्या अवशेष टेकडया आणि त्यांना विभक्त करण्याऱ्या दऱ्या ही सातारा जिल्हयातील प्रमुख भुदृष्ये आहेत. त्यात

१. महयादी आणि त्याच्या शाखा

१२१२ मीटर आहे. हयापैकी नांदगिरी किल्ला साताऱ्यापासून ईशान्येश १९ कि.मी., चंदनवन हा किल्ला साताऱ्यापासून उत्तरेस २४ कि.मी. आणि जरांडा (जरंडेश्वराचा डोंगर) साताऱ्यापासून पूर्वेस १३ कि.मी.अंतरावर आहेत. 'यात जरांडा याचा उल्लेख किल्ला असा केला आहे. या ठिकाणी किल्लेसदृश्य परिस्थिती असली तरी हे एक मध्ययुगीन काळातील एक मंदीर आहे.

जरंडेश्वरकडे जाण्यासाठीचे मार्ग :

जरंडेश्वरकडे जाण्यासाठी चोहोबाजूंनी मार्ग आहेत. पहिला मार्ग सातारा ते त्रिपुटी- भिवडी- जांब-जरंडेश्वरअसा आहे. दुसरा मार्ग सातारा- वडूज - सातारा - रोड पाडळी जरंडेश्वर असा आहे. तिसरा मार्ग जळगाव या गावापासून आहे. तसेच बोरखळ, माहुली येथूनही मार्ग आहेत. सातारा, कोरेगाव व वाठार स्टेशन या अनुक्रमे पश्चिम, पुर्व व उत्तर भागातून पायथ्यापर्यंत जाण्यासाठी मार्ग आहेत. येथून पुढे खडा चढ असलेली पूर्वीपासूनची पायवाट आहे. अलीकडच्या काळात वनविभागाने पायऱ्या बांधून भाविकांची सोय केलेली आहे. पाडळी गावाजवळून गेलेल्या मार्गात एकूण १२१० पायऱ्या आहेत. येथील 'श्री राम व हनुमानाचे मंदीर' अतिशय आखीवरेखीव असे आहे.'

जरंडेश्वरचा इतिहास :

सातारा कोरेगाव मार्गाच्या मध्यावर जरंडेश्वर पर्वत आहे. तो सातारा शहराच्या ईशान्येस १३ कि.मी.आणि कोरेगावच्या वायव्येस ७ कि.मी.अंतरावर आहे. साताराहून कोरेगावला जाताना गडवजा डोंगर दिसतो. याच्या माथ्यावर झाडी असल्याने त्या ठिकाणचे वातावरण अतिशय रमणीय आहे. येथे मारूती हे समर्थांचे उपास्य दैवत असल्याने त्यांना हे स्थान फार आवडले. समर्थ रामदास स्वामी येथे इ.स.१६४४ च्या उन्हाळयात या ठिकाणी राहिले होते. येथे वास्तव्यास असताना ते रोज पहाटे उठत. माहलीला जाऊन कृष्णा नदीमध्ये स्नानसंध्या आदी आन्हिके

Dr. Alatekar Uttam Rajaram (Hindi)

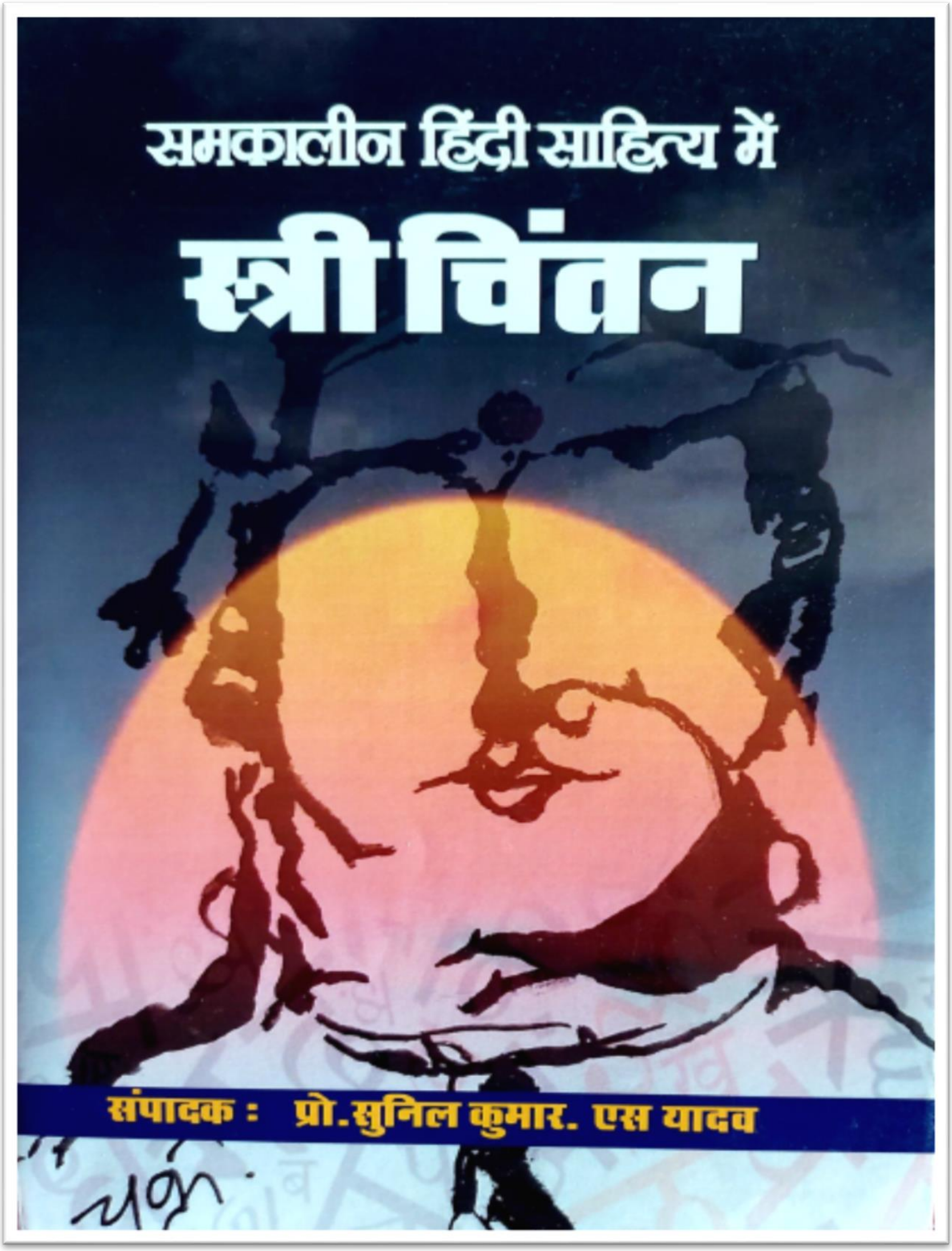

अनुक्रम

'एक जमीन अपनी' उपन्यास में स्त्री विमर्श *(प्रो. अंजना वी. मेहता)*	9
मैत्रेयी पुष्पा की आत्मकथा में नारी प्रश्न *(सौ. अनिता रमेश जठार)*	16
महिला सशक्तिकरण *(डॉ. अंजना बसेड़ा)*	20
मन्नू भंडारी कृत कहानी 'यही सच है' एवं रजनीगंधा का मूल्यांकन *(डॉ. टेंगसे दिग्विजय माणिकराव)*	25
महिला सशक्तिकरण *(भावना पाण्डेय)*	32
हिंदी उपन्यासों में स्त्री पक्ष (डॉ. चंद्रप्रकाश के गुलगुली)	38
समकालीन हिंदी साहित्य में स्त्री चिंतन के संदर्भ में हिंदी उपन्यासो में नारी प्रश्न: *(एकता केडिया)*	43
भारतीय समाज में महिलाओं की स्थिति *(हेमेश रानी)*	49
स्त्री प्रश्न और महिला कथाकारों की भूमिका *(कमल सोमवंशी)*	55
महिला सशत्तिकरण : बदलती तस्वीर *(प्रा. कविता संदीप तळेकर)*	59
यादवेन्द्र शर्मा ''चन्द्र'' की कहानियों में नारी प्रश्न विशेष संदर्भ:- बन्दूक वाली मौसी *(डॉ. सतीश कुमार)*	65
महिला सुरक्षा एवं चुनौतियाँ *(सैयद निमराकमर एम.)*	68
जीवन की दास्तान 'बूंद बावड़ी' में नारी प्रश्न (सौ.अनिता रमेश जठार)	73
समकालीन नारी विमर्श *(मालती मिश्रा)*	77
वैष्णव भक्ति साहित्य में आण्डाल का स्थान (डा. जी. शान्ति)	81
समकालीन कविताओं में नारी *(डॉ. उत्तम राजाराम आळतेकर)*	86
स्त्री चिंतन और महिला साहित्यकार" *(आरती पराग देशपांडे)*	96
21वीं सदी में भारतीय नारी: संकल्प और चुनौतियाँ *(रमेश कुमार गोयल)*	99
भारतीय समाज में नारियों की स्थिति-समस्याएँ एवं समाधान *(कृष्ण कुमार तिवारी)*	102
हिंदी कविता में नारी संघर्ष चेतना *(डॉ.एस.ए. सूर्यनारायण वर्मा)*	110
सूरजपाल चौहान की आत्मकथा तिरस्कृत एवं संतप्त में दलित चेतना	115
नारी सशक्तिकरण कि आवश्यकता क्यों हैं *(प्रेरणा)*	119

समकालीन कविताओं में नारी

डॉ. उत्तम राजाराम आळतेकर

समकालीन कविता की सीमा किसी एक दिशा तक सीमित नही है। समकालीन कविता ने जीवन के विभिन्न दिशाओं विभिन्न प्रसंगो तथा स्थितियों का बडी सजीवता के साथ चित्रण किया है। आधुनिक और परंपरा का वैचारिक दृष्टिकोण विषयक नया रूप, सामाजिक मूल्यों के प्रति असंतोष, विभिन्न समस्याएँ पूँजीवाद आदि का वास्तव रूप प्रस्तुत करने के साथ समकालीन कविताओं ने समाज की स्थिति को सजीवता तथा यथार्थ के साथ प्रकट किया है। इसी समाज का एक महत्त्वपूर्ण अंग है नारी। समकालीन कवितांए नारी मन के आतंरिक और बाहरी दृष्टिकोण को गहरी सचेत बौद्धिकता के द्वारा प्रस्तुत करती है। साथही नारी का समाज में बनता हुआ नया रूप और उससे जुडी समस्याएँ आदि के संबंध में गहराई से विश्लेषण किया है।

नारी चित्रण का एक सशक्त रूप समकालीन कविता में दिखाई देता है। शिक्षा के कारण नारी में उत्पन्न स्वतंत्रता का भाव, नारी के उद्धार का प्रश्न उपस्थित हुआ। शिक्षा ही एक ऐसा माध्यम है जिसने नारी के मन और शरीर आदि दोनों को सामाजिक एवं धार्मिक नियमों की जंजीरों से मुक्त किया। समकालीन कविता की एक महत्त्वपूर्ण उपलब्धि यह भी है की समकालीन कविता ने नारी की असहाय अवस्था नष्ट करके उसकी परंपरागत दासत्व की व्यथा को वाणी दी। नारी केवल भोग्य है ऐसा न मानकर समकालीन कविता ने नारी विषयक दृष्टिकोण में क्रांति पैदा की। नारियों की त्यागभावना क्षमाशीलता, प्रेम, समाज विकास में उसका योगदान, उसकी सहन शक्ति इत्यादि गुणों को समकालीन कविता ने आदर से देखा। साथ ही नारी को पुरुष के समकक्ष लेकर खड़ा कर दिया।

प्राचीन काल से नारी की स्थिति के बारे में भिन्न-भिन्न विचार पाये जाते है। जैसे-जैसे समाज बदलता गया वैसे-वैसे नारी में भी बदलाव आता गया। समकालीन समाज में नारी परंपरागत दासता को तोड़ कर वैयक्तिक एवं सामाजिक विकास में अपनी सार्थकता स्थापित करने का प्रयास करती रही है। आज की नारी सुशिक्षित है। पुरुष के सामान घर से बहार जाकर अर्थोपार्जन कर रही है। नारी भावुक होने के कारण किसी स्थिति का तटस्थ विश्लेषण करके स्वतंत्र निर्णय नहीं ले सकती इसका कारण अगर हम ढुंढने जाए तो यह मिल सकता है कि आज भी नारी कार्यालयीन दायित्व से ज्यादा

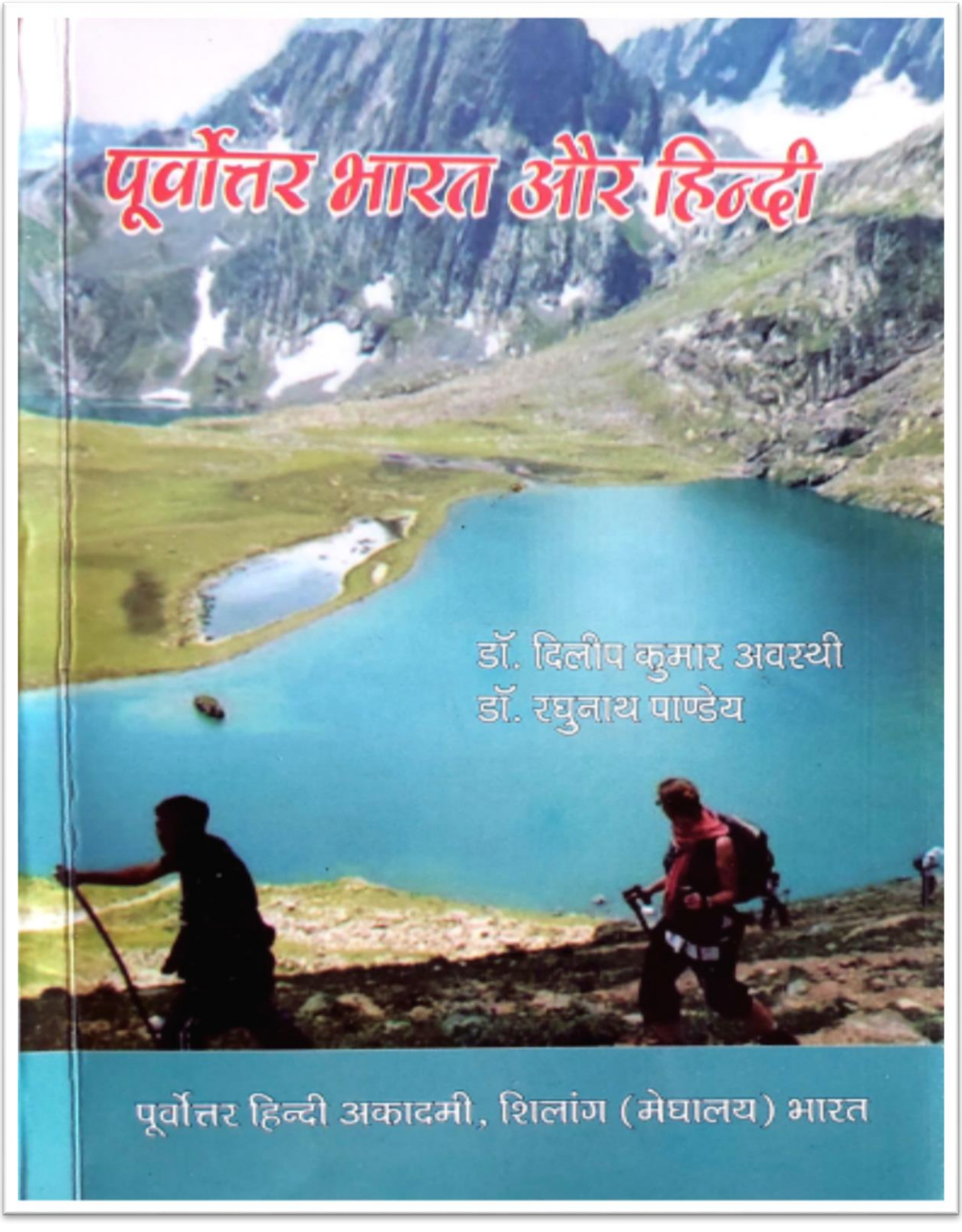
पूर्वोत्तर भारत और हिन्दी
डॉ. दिलीप कुमार अवस्थी
डॉ. रघुनाथ पाण्डेय
पूर्वोत्तर हिन्दी अकादमी, शिलांग (मेघालय) भारत

23. पूर्वोत्तर भारत की राभा जनजाति की भाषा का मानवीकरण
अनीता पाण्डेय 149 - 151
24. पूर्वोत्तर भारत में हिन्दी की दशा और दिशा 152 - 154
स्वाति
25. हिन्दी की अंतर्राष्ट्रीय स्थिति के संदर्भ में आधुनिक गद्य विधायें : मनोविश्लेषणात्मक विवेचना 155 - 164
डॉ. अनुराग सिंह चौहान
26. हिन्दी जगत : विस्तार एवं सम्भावनाएँ 165 - 173
डॉ. आनन्द सिंह पटेल
27. विश्व बाजार का प्रतिनिधित्व करता हिंदी साहित्य 174 - 177
डॉ.उत्तम आलतेकर
28. राष्ट्रभाषा हिन्दी के विकास में पर्यटन का योगदान 178 - 181
डॉ.कीर्तिवल्लभ शक्टा (शाकटायन)
29. अंतर्राष्ट्रीय स्तर पर हिंदी : एक सिंहावलोकन 182 - 185
डॉ. शक्तिराज
30. हिंदी की अंतर्राष्ट्रीय स्थिति 186 - 190
डॉ.पठान रहीम खान
31. हिंदी की अंतर्राष्ट्रीय स्थिति 191 - 196
मधु शंखधर 'स्वतंत्र'
32. हिंदी की अंतर्राष्ट्रीय स्थिति 197 - 202
अनुपम कुमारी
33. हिंदी की अंतर्राष्ट्रीय स्थिति 203 - 207
कु. नम्रता जोसफ
34. हिंदी की अंतर्राष्ट्रीय स्थिति 208 - 214
सुजाता कुमारी
65. पूर्वोत्तर की पहचान 215 - 218
डॉ. विजय कुमार मिश्र

27

विश्व बाजार का प्रतिनिधित्व करता हिंदी साहित्य

डॉ.उत्तम आलतेकर

हिंदी भाषा एक ऐसी भाषा है जिसने समस्त विश्व को अपने अंदर समेट लिया है। आज के इस वैश्विकरण में अगर हिंदी को देखे तो समस्त मानव जाति से इसका सम्बन्ध है। यही हिंदी का रूप भारतेन्दु ने अपने सपने में देखा कि निज भाषा उन्नति, सब उन्नती के मूल। भारतेन्दु का सपना द्विवेदी युगीन कवि मैथिलीशरण गुप्ता अपनी कविता भारत भारती में भी देखते हैं वह लिखते हैं–

मानव भवन में आर्यगण जिसकी उतारे आरती।
भगवान सारे विश्व में गूँजे हमारी भारती।"

मैथिलीशरण गुप्त की इन पंक्तियों जब आज हम पढते है तो लगता उनकी कामना साकार हो गयी है।

इक्कीसवीं सदीं के वैश्विकरण में हिन्दी ने विश्व में अपनी पहचान बना ली है। वैश्विकरण की प्रमुख उपलब्धि बाजारवाद है और बाजारवाद का प्रमुख लक्ष्य मुनाफा कमाना है। इसका ही परिणाम है कि, बाजार संवेदनाहीन बन रहा है । ऐसे में अगर समाज में भावना एवं संवेदना को बनाए रखना है तो इसमें हिन्दी का योगदान महत्त्वपूर्ण दिखाई देता है।

विश्व में भूमंडलीयता तथा बाजारवाद ने 'ग्लोबलैजेशन' की अवधारणा का महत्त्व तो बढा दिया जिससे जनता की स्थिति, गति में वृद्धि भी की परंतु उसका दूसरा परिणाम यह हुआ की इसका फायदा कुछ लोगों को हुआ तो कुछ लोग आर्थिक विषमता से ऊपर उठ ही नहीं पाये। यहाँ यह भी कह सकते है कि 'ग्लोबलैजेशन' अथवा 'वैश्विकरण' के कारण वर्गीय विषमता तो बढ गई, लोगों में वैचारिक बिखराव भी बढ गया परिणाम स्वरूप लोग देशीय सभ्यता, संस्कृति, भाषा, समाज आदि से दूर होते चले गए। कला और संस्कृति पर भूमंडलीकरण

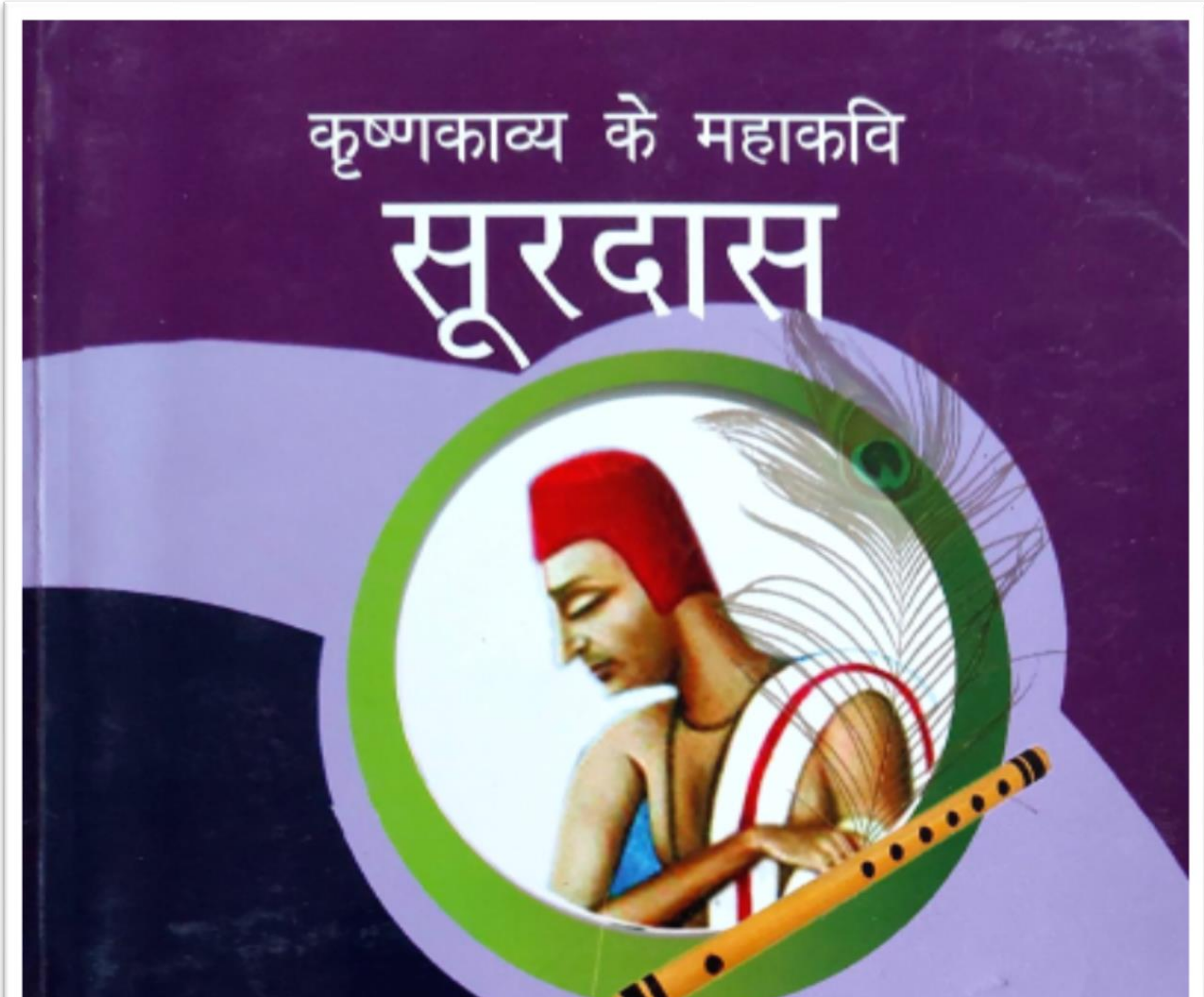
कृष्णकाव्य के महाकवि
सूरदास
संपादक
डॉ. अशोक मर्डे

- अनुक्रम -

1. सूरदास और भक्ति रस — 11
......................................प्रा. सुनील कुमार सलैड़ा

2. सूरदास की भक्ति का वैशिष्ट्य — 16
..............................प्रा. सैय्यद सफी हैदर 'आमिल'

3. सूरदास की भक्ति का वैशिष्ट्य — 19
.... डॉ. अर्चना सिंह

4. सूरदास की भक्तिभावना — 22
....डॉ. अरूणा हिरेमठ

5. सूरदास की भक्तिभावना — 25
....................................डॉ. सुचिता गायकवाड

6. सूर की भक्तिभावना — 29
.... डॉ. अश्विनीकुमार चिंचोलीकर

7. सूरदास के 'सूरसागर' में वात्सल्यभाव के दर्शन — 32
.... प्रा. मदन खरटमोल

8. सूरदास के साहित्य में वात्सल्य रस का चित्रण — 36
.... डॉ. प्रवीण कांबले

9. सूरदास के काव्य में वात्सल्य रस — 38
.... प्रा. संगीता पवार

10. सूरदास का वात्सल्य वर्णन — 43
....डॉ. बालाजी गरड

11. भक्तिकाल में श्रृंगार वर्णन के कवि सूरदास — 49
.... डॉ. पठान रहीम खान

12. सूर साहित्य में रसराज श्रृंगार रस — 53
.... डॉ. सुरेशकुमार केसवानी

13. सूरदास और वाग्वैदग्धता — 61
.... डॉ. विनय चौधरी

14. सूरदास के भ्रमरगीत में चित्रित प्रकृति - — 64
....डॉ. उत्तम आलतेकर

15. भ्रमरगीत : सूरसागर का सार-रत्न — 69
.... प्रा. आर. एम. खराडे

सूरदास के भ्रमरगीत में चित्रित प्रकृति

डॉ. उत्तम आळतेकर
प्रा. संभाजीराव कदम महाविद्यालय
देऊर, जि. सातारा

14

लोकमंगल और लोककल्याण की भारतीय संस्कृति अध्यात्म प्रधान रही है। इस संस्कृति के निर्वाह में मध्ययुगीन कवियों ने सफलता के साथ संस्कृति और समाज के समन्वय की चेष्टा की है। इस मध्ययुग के कवियों में सूरदास का नाम अत्यंत आदर से लिया जाता है। सूरदास ने मानव-मन में बसने वाले 'प्रेम' भाव को अपने काव्य में पारिभाषित किया है। सूरदास का साहित्य अनेक विशेषताओं की पूँजी है। इससे सूक्ष्म दृष्टि की शक्ति, मौलिकता की छाप रससिक्त वाणी के साथ औचित्य की दृष्टि देखी जा सकती है।

हिंदी साहित्य में प्रकृति वर्णन की एक परम्परा रही है। प्रकृति वर्णन की अनेक शैलियाँ प्रचलित हैं। इन शैलियों में से सूरदास के भ्रमरगीत में प्रकृति वर्णन के रूप देखने को मिलते हैं। सूरदास ने अपने इस काव्य में एक ही विषय का विस्तृत आलेखन करते हुए भी उसमें किसी-न-किसी माध्यम से प्रकृति का सौन्दर्य उपस्थित कर ही दिया है। भ्रमर गीत सम्बन्धी पदों में प्रकृति अधिक रूप से उद्दीपन में प्रयुक्त हुई है। संयोग के समय सुखद प्रतीत होनेवाली प्रकृति वियोगावस्था में विरह वेदना को उतनी ही अधिक तीव्र कर देती है। प्रकृति के सुन्दर से सुन्दर रूप से लेकर उसके भयंकर रूप तक सूर की दृष्टि पहुँची है।

जन्मांध सूरदास के बारे में मतभेद दिखाई देते हैं परंतु अंधे सूरदास की दिव्यदृष्टि ने जो वर्णन किया है वह सजीव सा लगता है। सूरदास ने भ्रमरगीत के चित्रण में जो प्रकृति का रूप चित्रित किया है उसमें प्रकृति में भी कृष्ण लीलाएँ चित्रित हुई है। माँ यशोदा जब कृष्ण को प्रभाती गाकर जगाती है वह भोर के शोर को सुंदर रूप प्रस्तुत करते हुए सूरदास सजीव रूप प्रदान करते हैं –

'जागिए, ब्रजराज कुँवर, कमल कुसुम फूले।
कुमुद वृन्द, संकुचित भए, भ्रंग लता भूले।
तुमचुर खग रोग सुनुह, बोलत बनराई।
राँभति गो खरिकनि में, बछरा हित धाई।'

यहाँ सूरदास ने किया प्रकृति वर्णन भावनाओं को उमंग के समान वसंत उल्लास का रूप प्रदान करता है। साथ ही भाषा की कोमलता का सूरदास ने यहाँ पूरा लाभ उठाया है। ऋग्वेद काल से प्रकृति के साथ मानव के लगाव का पालन सूर ने किया है साथ ही प्रकृति चित्रण की परम्परा के नये आयाम भी प्रस्तुत किए है। सूरदास ने किया हुआ प्राकृतिक सौंदर्य लुभानेवाला है। गोपियाँ

Dr. Paudmal Sandhya Arun (Sociology)

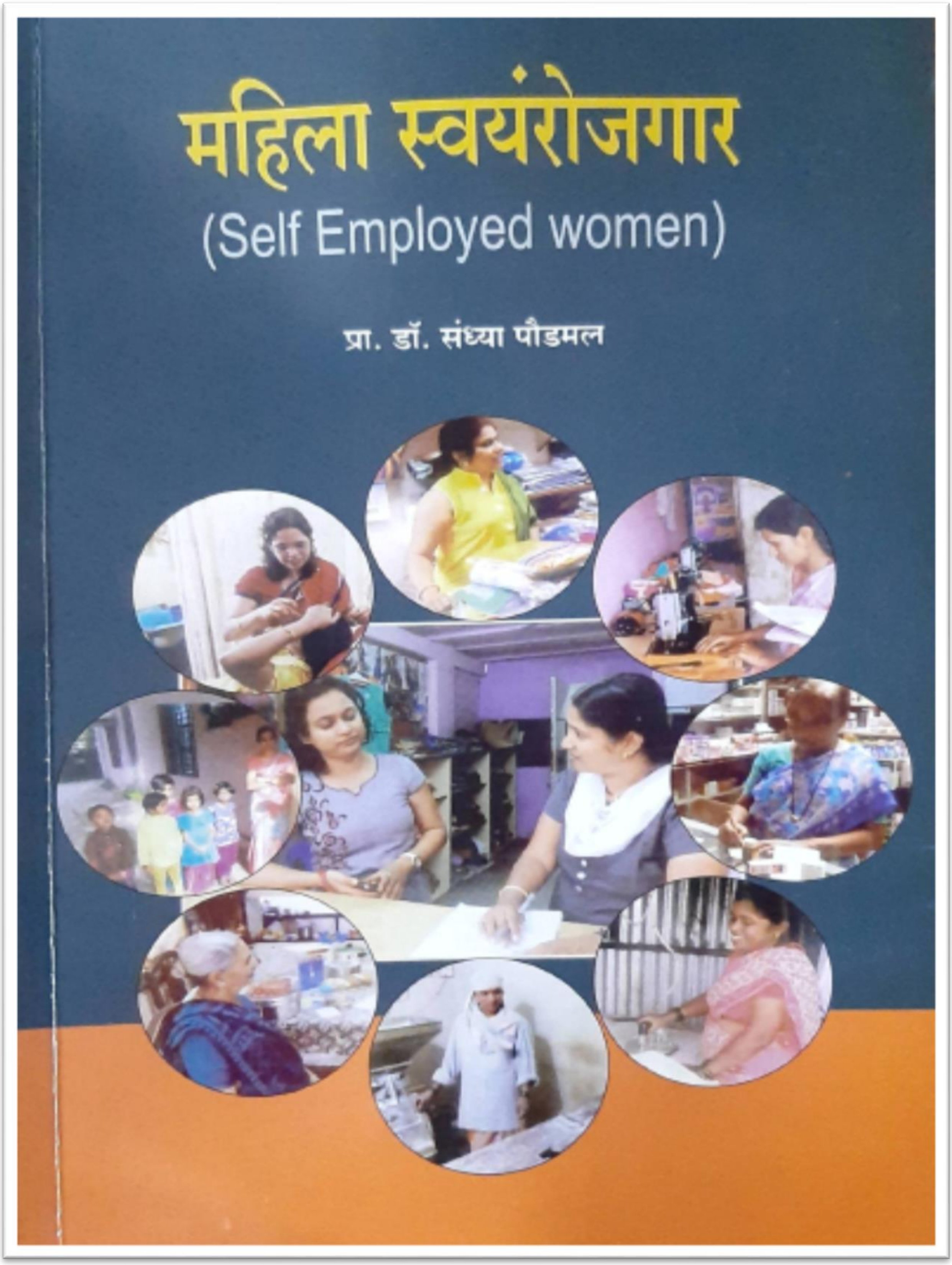

अनुक्रमणिका

१. प्रस्तावना / ०७

२. सातारा जिल्ह्याची ओळख / २५

३. साहित्य सर्वेक्षण व संशोधनपद्धती / ३५

४. स्वयंरोजगार करणाऱ्या महिलांसाठीची शासकीय धोरणे / ५१

५. संकलित माहितीचे विश्लेषण व सादरीकरण / ७८

६. स्वयंरोजगारातील महिलांच्या समस्या आणि प्रातिनिधीक व्यथा / १३६

७. सारांश आणि निष्कर्ष / १७२

प्रकरण पहिले
प्रस्तावना

प्रस्तावना :

भारतीय समाजव्यवस्था ही जरी पुरुष प्रधान असली तरी एकूण समाज रचनेत महिलांच्या या अस्तित्वाला मोलाचे स्थान आहे. अर्थव्यवस्था पुरुषांच्या हातात असली तरी त्याचा विनियोग मात्र सध्या महिलाच योग्य पद्धतीने करू शकतात, हे समाजमान्य आहे. २० व्या शतकाच्या उत्तरार्धात अर्थप्राप्ती आणि घर चालविण्यासाठी पुरुषांसोबत महिलांनीही मजुरीला जाणे ही गोष्ट हळू-हळू स्विकारली जाऊ लागली आहे. परंतु हा प्रकार फक्त गरीब, आर्थिक दारिद्र्य आणि सामाजिक दृष्टीने दलित समजल्या जाणाऱ्या वर्गामध्ये अधिक दिसून येतो. महिलांमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण वाढू लागले आहे. शिक्षित, अर्धशिक्षित महिला जेव्हा आपली गरज म्हणून किंवा अधिकार म्हणून आपल्यातील गुण वैशिष्ट्यांना ओळखत घराबाहेर पडण्यास इच्छुक झाल्या तेव्हा मात्र भारतीय समाजव्यवस्थेने महिलांना व्यवसाय, नोकरी यासाठी मोकळीक दिली.

२० व्या शतकाच्या उत्तरार्धात महिलांमध्ये स्वअस्तित्त्वाची झालेली जाणीव, तसेच महागाई आणि इतर आर्थिक समस्येमुळे पुरुषांना वाटलेली गरज यामुळे महिला नोकरी, व्यवसाय व मजुरी या क्षेत्रामध्ये वावरताना दिसू लागल्या. यामधूनच मग शिक्षित महिला प्राधान्याने नोकरीकडे वळल्या अशिक्षित महिला मजुरीकडे वळल्या तर अर्धशिक्षित महिला उद्योग आणि व्यवसायाकडे आकर्षित झाल्या. नोकरीसाठी निश्चित एका शैक्षणिक पात्रतेची आवश्यकता असते. ते ध्येय निश्चित करून नोकरीसाठी प्रयत्न करणारा महिलांचा एक वर्ग होता. परंतु अक्षर ओळख, शालेय शिक्षण, उच्च माध्यमिक, तसेच उच्च शिक्षणातील पदवी व पदव्युत्तर शिक्षण पूर्ण या सर्व गोष्टी अपूर्ण असलेल्या महिलांकडे निश्चित एखाद्या नोकरीसाठी आवश्यक असणारी पदवी नव्हती आणि यामुळेच त्या स्वयं-रोजगारातून उपलब्ध होणाऱ्या व्यवसायाकडे आकर्षित झाल्याचे दिसतात. गरजेप्रमाणे भांडवल, वेळेच्या बाबतीत स्वत:चे नियोजन, स्वत:ची कल्पकता, बंधनमुक्त व कोणत्याही कायदेशिर व अन्य नियमावलीच्या बंधनातून अलिप्त असल्याने २० व्या शतकात अधिकच महिला स्वयंरोजगाराकडे एक योग्य पर्याय म्हणून वळू लागल्या. दैनंदिन जीवनात प्रत्येक व्यक्ती काहीना काहीतरी क्रिया करीत असते. क्रियाविना कोणताही मनुष्य नि सजीव प्राण्याला जगणे शक्य नसते.जगण्यासाठी क्रिया आवश्यक असते. काही क्रिया व्यक्तिगत असतात. तर

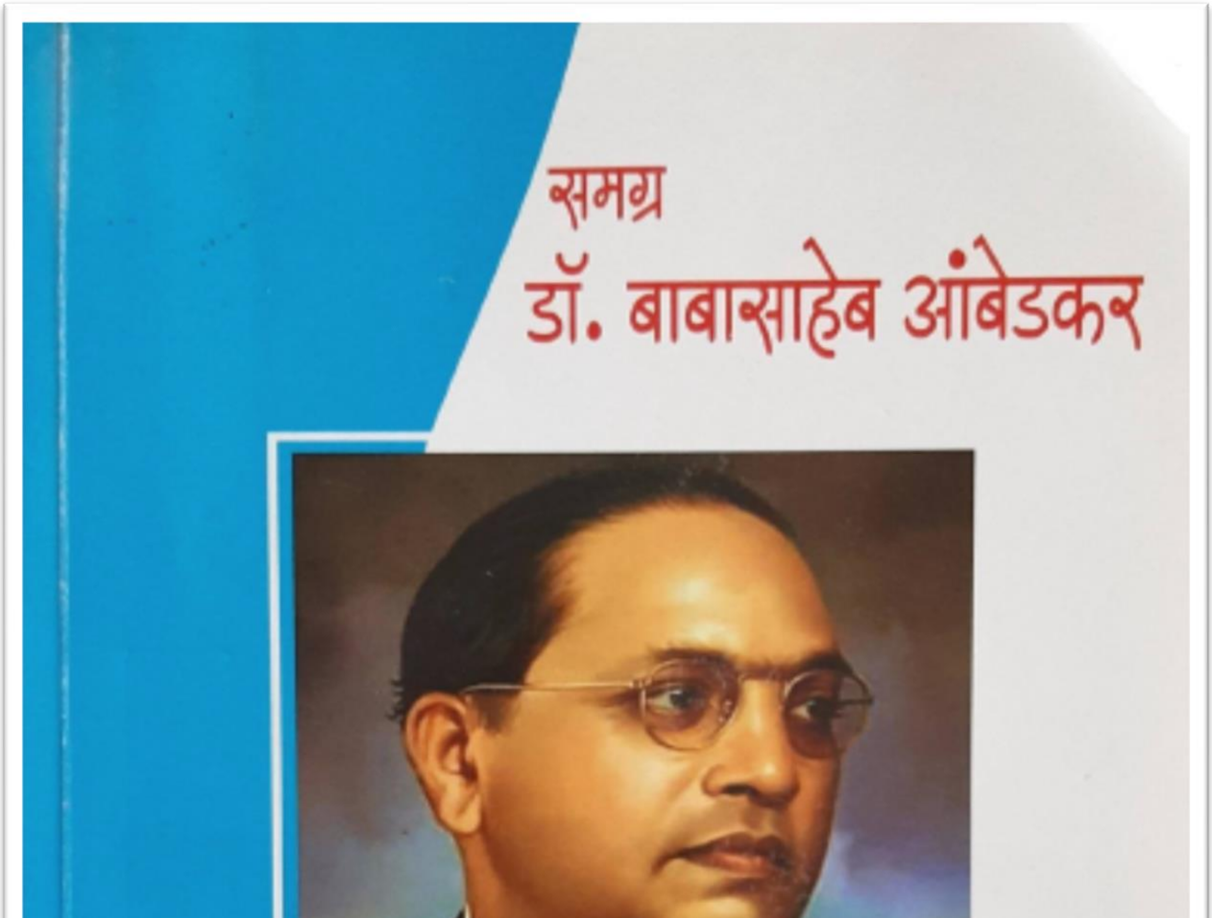
समग्र
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
संपादक
डॉ. अमर कांबळे
शोभा चाकके-म्हमाने

२१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे धर्मांतर :
एका सांस्कृतिक क्रांतीची सुरुवात
डॉ. संघमित्रा विठ्ठलराव सरवदे / १६३

२२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्री स्वातंत्र्याची चळवळ
प्रा. डॉ. चंद्रकांत रामचंद्र कदम / १६८

२३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या
वृत्तपत्रांचे शैक्षणिक कार्य
प्रा. डॉ. श्रीधर शिंदे / १७५

२४. दीक्षाभूमी ते चैत्यभूमी
प्रा. डॉ. मल्हारी धोंडीबा मसलखांब / १८७

२५. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे धर्मांतर
डॉ. आर. एस. पारवे / १९२

२६. डॉ. आंबेडकरांचा आर्थिक विचार आणि सद्यस्थिती
प्रा. डॉ. डी. आर. गायकवाड / २०१

२७. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री–उद्धारक कार्य
डॉ. संध्या अ. पौडमल / २०५

२८. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरी विचार व सद्यस्थिती

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री-उद्धारक कार्य

डॉ. संध्या अ. पौडमल

प्रा. संभाजीराव कदम महाविद्यालय, देऊर, जि. सातारा

सन २०१६ हे पर्व महामानव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शतकोत्तर रजत जयंती वर्ष म्हणून साजरे केले गेले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या देशात जन्माला आले नसते तर ही नुसती कल्पनाच मनाला अस्वस्थ करते. भारत नावाचा देश या पृथ्वितलावर होता. माणसाचे अवमुल्यन करणारा, सामाजिक आणि सांस्कृतिक दास्य अबाधित राखणारा, वर्णवादाचे विष पेरणारा 'न च शुद्राय मति दद्यात' म्हणत ज्ञानाची मक्तेदारी जपणारा, स्त्रीला पायदळी तुडविणारा, पुरोहितशाहीचे अवडंबर माजविणारा असा देश फक्त भारत आणि भारतच होता. हे सर्व धार्मिक व सांस्कृतिक अराजक झुगारून मानवी मूल्य, नितीमत्ता आणि विज्ञाननिष्ठा यावर समाजाची उभारणी करण्यासाठी ज्या ज्या परिणतप्रज्ञांनी आजीव संघर्ष केला, नवे मानवी तंत्रज्ञान मांडले त्यांचे आद्यपुरुष म्हणजे तथागत भगवान बुद्ध आणि याच प्रकाशात विसाव्या शतकातील प्रज्ञासूर्य म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (डॉ. गंगाधर पानतावणे, प्रस्तावना, अस्मितादर्श विशेषांक - २०१६)

भारतात धर्माच्या नावाने स्त्रियांवर हजारो वर्षांपासून लादलेली गुलामीची बंधने तोडण्यासाठी ज्यांनी अपार मेहनत घेतली त्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे नाव अग्रक्रमाने घ्यावे लागेल. स्त्रियांच्या अवनितीच्या कारणांच्या मुळाशी जाऊनच ते थांबले नाहीत, तर स्त्रियांच्या उन्नतीचा मार्गही त्यांनी शोधून काढला. याविषयी ते वारंवार बोलत असत. १९१६ साली लिहिलेला 'भारतीय जाती' हा त्यांचा स्त्रियांचे प्रश्न मांडणारा पहिला निबंध होता. हिंदू कोड बिलाच्या संदर्भात आपली खंबीर भूमिका मांडली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्त्रियांना उद्देशून म्हणतात, ''स्त्रिच्या सर्वस्वी हिताचे हे बिल मंजूर करण्यासाठी स्त्रियांनी काही हालचाल केली नाही ही खेदपूर्वक बाब आहे. मी पुरुष असून देखिल स्त्रियांच्या हितासाठी भांडलो. पण स्त्रियांनी मला उत्सुकता दाखविली नाही हे समजत नाही.